

Bolševikinės revoliucijos inspiravimas Vokietijoje ir jo amortizacija Baltijos šalyse 1923 m.

Zenonas Butkus

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Naujosios istorijos katedra, Universiteto g. 7, Vilnius
El. p. zenonas.butkus@if.vu.lt

Anotacija. Straipsnyje tiriama, kaip ir kodėl Baltijos regione po I pasaulinio karo susikūrusios naujos, modernios valstybės tapo užkarda bolševikinės Rusijos ekspansijai į Europos gilumą. Nustatyta, kad ryškiausias bolševikų revoliucijos eksporto bandymas buvo 1923 m. mėginimas inspiruoti komunistinį perversmą Vokietijoje, į kurią ketinta permesti šimtatūkstantinę Raudonąją armiją, telktą prie SSRS vakarinių sienų, tikintis, kad Baltijos šalys ir Lenkija nespriešindamos praleis ją į Vokietiją. Tačiau baltiečiai ir lenkai, atlaikę bolševikų spaudimą, nepasidavę grasinimams ir pažadams padėti, nesutiko jokių, net užmaskuotu, būdu praleisti raudonarmiečių. Dėl tokios pozicijos, taip pat vokiečiams nerodant didesnio revoliucinio entuziazmo ši bolševikų avantiūra žlugo.

Esminiai žodžiai: *bolševikai, revoliucijos eksportas, raudonarmiečiai, diplomatija, Rusija, Vokietija, Baltijos šalys, Lenkija.*

Abstract. The article investigates how and why new modern states, which emerged in the Baltic region after the First World War, became a barrier for the expansion of Bolshevik Russia into the depths of Europe. It has been established that the most striking attempt of exporting the Bolshevik Revolution took place in 1923, when an attempt to inspire the Communist coup in Germany was planned, with the intention to redeploy hundreds of thousands of Red Army troops, stationed at the western borders of the USSR, in the hope that the Baltic States and Poland would not hinder the army's passage to Germany. However, the Balts and Poles, having withstood the Bolshevik pressure without succumbing to their threats and promises of rendering help, refused to let the Red Army get across their respective territories, even under the guise of a different cause. This

venture of the Bolshevik had failed, due to the firm stance taken by four countries and due to the lack of a stronger revolutionary enthusiasm among Germans.

Keywords: *Bolsheviks, export of revolution, Red Army troops, diplomacy, Germany, Baltic countries, Poland.*

Įvadas

Užėmę valdžią Rusijoje ir įsitvirtinę, bolševikai iš esmės liko pasaulinės, vadinamosios permanentinės, revoliucijos šalininkai, aiškinantys, kad komunistų sėkmė atsilikusioje, agrarinėje Rusijoje tėra pirmas žingsnis neišvengiamo jų valdžios triumfo pasaulyje link. Buvo suprantama, kad pasaulinė revoliucija virs realybe tik tuomet, kai kils pramoninėje, modernios ekonomikos šalyje – Vokietijoje, kuri, susijungusi su bolševikine Rusija, sukels lūžį ir perėjimo iš kapitalizmo į socializmą procesas taps negrįžtamas. Tad pasaulinės revoliucijos raktas glūdintis Vokietijoje ir jį galima sukelti: ši šalis, pralaimėjusi karą ir patirianti neregėtų pokario sunkumų, tam reikalui pribrendusi, o pačią brandą galima didinti, kadangi revoliucijos eksportas, revoliucinis karas dėl pažangos esąs pateisinamas. Josifas Stalinas Sovietų Sąjungos įkūrimo proga 1922 m. gruodį teigė, kad naujasis kūrinys tėra artėjančios Pasaulinės socialistinės sovietinės respublikos pirmtakas¹. Tada raudonarmiečiai, kurių daugiau nei pusė tebebuvo neraštingi, mokėsi ne rusų, o esperanto kalbos lotynišku alfabetu, kadangi ši kalba traktuota kaip pasaulinės revoliucijos kalba. Tiesiogiai ruošti ir vykdyti pasaulinę revoliuciją turėjo bolševikų dar 1919 m. įkurta organizacija Kominternas, kurio programa buvo suformuluota pirmiausia remiantis rusų ir vokiečių kompartijų dokumentais. Ketvirtasis Kominterno kongresas 1922 m. skelbė, kad „kiekviena proletarinė valstybė turi teisę į raudonąją revoliuciją“².

Patys vokiečių komunistai nesikratė jiems skiriamo revoliucijos ledlaužio vaidmens. Jie jau 1918 m. leido laikraštį „Weltrevolution“ ir buvo bolševikų vis inspiruojami aktyvinti savo veiklą, kurią vainikavo 1918 m. lapkričio revoliucija. Jai prasidedant, lapkričio 4 d. Vokietijos valdžia dėl atviro revoliucionierių rėmimo buvo priversta iš Berlyno išsiųsti visą sovietų pasiuntinybę. Nors oficialūs diplomatiniai santykiai nutrūko, neoficialūs ryšiai išliko ir buvo pritvinkę revoliucinio, bolševikinio turinio, kuris intensyviausiai liejosi per Baltijos šalis, net ėjo senaisiais lietuvių knygnešių keliais, taip pat per Latviją ir Estiją (pavyzdžiui, revoliucionierių kelionės į Maskvą ir iš jos per Rygą buvo apmokamos latviškais pinigais)³.

¹ STALINAS, Josifas. *Raštai*. Vilnius, 1950, t. 5, p. 158.

² Cit. iš: СИРОТКИН, Владлен. *Вехи отечественной истории. Очерки и публицистика*. Москва, 1991, с. 230.

³ *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. Документы*. Москва, 2004, с. 127.

Bolševikinę kryptį sovietai stengėsi suteikti jau 1920–1921 m. socialiniams neramumams Vokietijoje. Ypač intensyvaus, tiesiog neregėto masto revoliucinio inspiravimo imtasi jau po to, kai 1922 m. balandžio 16 d. (Velykų rytą) Vokietija su sovietais pasirašė Rapalo sutartį. Ja ne tik buvo galutinai atkurti abiejų šalių diplomatiniai santykiai, bet ir buvo padėti pagrindai joms suartėti. Suartėjimas, galima sakyti, ėmė virsti bendradarbiavimu, apimančiu ypač karinę ir politinę sritis. Aišku, bendradarbiavimas nebuvo atsitiktinis. Bolševikinei Rusijai reikėjo naujų technologijų, ginklų, karo specialistų, kurių turėjo Vokietija. Šios šalys bendradarbiavo karinėje srityje jau nuo 1920 m., o politinį bendradarbiavimą sustiprino minėta Rapalo sutartis.

Berlyną ir Maskvą suartėti galėjo paskatinti karo nugalėtojų Anglijos ir Prancūzijos politika, ypač pastarosios griežti reikalavimai, kad Vokietija neišsisukinėtų nuo reparacijų. Šiai nepaklusus, 1923 m. sausio 11 d. Prancūzija užėmė Rūro sritį, net panaudojo tankus. Maskva dėl to smarkiai protestavo, po dviejų dienų paskelbė kreipimąsi į pasaulio tautas ir ragino pašalinti kraujo praliejimo grėsmę Europoje, o pačią Versalio sutartį pavadino „žiauria beprotybe“⁴. Nota pasirodė iš karto po to, kai Vokietija atšaukė savo pasiuntinį iš Paryžiaus⁵. Tą patį mėnesį faktiškai aukščiausia sovietų valdžia – Politbiuras nutarė siųsti į Vokietiją aukšto lygio politinę-karinę delegaciją tartis dėl tarpusavio ryšių stiprinimo ir bendros tarptautinės pozicijos. Ši delegacija, kuriai priklausė ir žymus sovietų karvedys Borisas Šapošnikovas, vasario 4 d. atvyko į Berlyną ir ėmė tartis dėl bendrų karinių veiksmų prieš Prancūziją ir jos sąjungininkus, kilus „neišvengiamam naujam karui“. Sovietų atstovai teigė, kad toks karas galės įsiliepsnoti jau tų pačių metų vasarą ir jų šalis pajėgs suformuoti 4 mln. armiją⁶, bet trūksta lėšų jai aprūpinti ir modernios ginkluotės. Kaip ją gaminti ir tobulinti Rusijos teritorijoje pasinaudojant daugiausia vokiečių pinigais ir pasitelkiant jų specialistus, tartasi vasario 4 ir 6 dienomis. Politbiuras buvo įpareigojęs delegaciją reikalauti, jog Vokietija per pusmetį (blogiausiu atveju per metus) į tą reikalą investuotų 500 mln. aukso rublių.⁷

Įdomu, kad per šias derybas buvo aptartas ir Lietuvos vaidmuo karo atveju. Sovietų atstovai apsiėmė surengti tuo reikalu su Lietuva „atitinkamas derybas“, taip pat buvo konstatuota, jog Rusija ir Vokietija turi bendrą tikslą „išsivaduoti nuo Vakarų“⁸. Analogiškos derybos, kuriose dalyvavo ir lietuvis Vytautas Putna, buvo pratęstos Maskvoje vasario 22–28 d. Jų metu tartasi ir dėl cheminių ginklų gamybos. Vien Vokietija išreiškė ketinimą kasmet užsisakyti 455 t chloro, 200 t fosgeno, 1 mln. dujokaukių, o Rusija dar geidavo iprito ir luizito. Buvo numatyta Baltijos jūroje statyti 16 povandeninių laivų⁹. Šias

⁴ *Документы внешней политики СССР* (toliau – ДВП СССР). Москва, 1962, т. 6, с. 150–152.

⁵ ZIMMERMANN, Ludwig. *Deutsche Aussenpolitik in der Ära der Weimarer Republik*. Göttingen-Berlin-Frankfurt am Main, 1958, S. 145.

⁶ *Москва – Берлин. Политика и дипломатия Кремля 1920–1941. Сборник документов в трех томах*. Москва, 2011, т. 1, с. 110.

⁷ Ten pat, p. 102.

⁸ Ten pat, p. 114, 116.

⁹ Ten pat, p. 153.

ir tolesnes derybas vainikavo liepos 30 d. Berlyne pasirašyta Vokietijos ir SSRS karinio bendradarbiavimo sutartis, kurioje buvo numatyta statyti karines gamyklas Pamaskvėje, Charkove, Tuloje, Lipecke, Petrograde ir įkurti bendrą abiejų šalių cheminių ginklų gamybos akcinę bendrovę¹⁰.

Forsuodami karinį-politinį bendradarbiavimą su Vokietija, bolševikų lyderiai kartu gana klastingai, pasalūniškai mėgino griauti jos socialinę-politinę santvarką. Įdomu, kad sovietų diplomatai, patys pripažindami savosios politikos dvilypumą, neretai tuoj pat mėgindavo pasiteisinti, jog tradiciniai, valstybiniai ryšiai išlieką jiems prioritetas. Sykį pats diplomatijos šefas Georgijus Čičerinas, 1923 m. pavasarį jau įsigalint tam dvilypumui, Vokietijos pasiuntiniui Maskvoje pareiškė, kad Vokietijos ir Rusijos vyriausybių santykiai svarbesni už „revoliucinį sproгимą“¹¹.

Tačiau daugelis bolševikų lyderių veikiausiai taip nemanė. „Revoliucinio sproгимo“ brandinimas jiems, kaip „senųjų vertybių“ neigėjams, nebuvo morališkai neįmanomas, atvirkščiai – tarsi tikslinga politika. Dvilypė sovietų politika bene ryškiausiai kultivuota Vokietijos atžvilgiu 1923 m. Viena vertus, tik prieš metus Rapale išplėšę iš jos draugiškumo paktą, sovietai toliau stiprino su ja dvišalius ryšius, ypač karinį bendradarbiavimą, kita vertus – inspiravo joje revoliuciją, griaunančią šalies suverenitetą.

Tokį inspiravimą, 1923 m. įgavusį neregėtą mastą, mėginsime aptarti šiame straipsnyje, kartu stengsimės išsiaiškinti, kaip į šitokias tarptautines komplikacijas reagavo Lietuva bei kitos Baltijos valstybės, taip pat Lenkija, nes joms visoms, įstrigusioms tarp dviejų didžiųjų galių, tarptautinis stabilumas turėjo gyvybinės svarbos. Baltiečiai ir Lenkija griežtai atmetė sovietų reikalavimus praleisti per savo žemes Raudonąją armiją, kurią ketinta siųsti į pagalbą vokiečių revoliucionieriams. Toks būtų dvejopas šio tyrimo tikslas – dviejų didžiųjų galių ir baltiškojo regiono vaidmens analizė. Imtis tokios tematikos skatina silpnokas jos ištyrimo lygis. Dar neišdilusių pėdsakų paliko sovietų istorikės Marijos Orlovos (*Мария Ивановна Орлова*) veikalas, kuriame idealizuojama bolševikų „parama“ vokiečių proletariatui, siekiam nusikratyti klasių išnaudojimo¹². Dabartiniai Rusijos istorikai, vienaip ar kitaip palietę straipsnio tematiką bendresniuose darbuose, tik iš dalies atsikrato minėtos idealizacijos, privengia atskleisti inspiravimo apimtį, yra linkę jį pateisinti ar net apgailestauti, kad jis baigėsi nesėkme¹³. Lenkijos, Latvijos ar Suomijos istoriografijoje prie šios temos prisiliečiama tik epizodiškai, Vokietijos – ji

¹⁰ Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Европа. Решения „особой“ папки 1923–1939. Москва, 2001, с. 82.

¹¹ Akten zur Deutschen auswärtigen Politik (toliau – ADAP). 1918–1945, Serie A: 1918–1925, Bd. VII, S. 372–375.

¹² ОРЛОВА, Мария Ивановна. Революционный кризис 1923 г. в Германии и политика коммунистической партии. Москва, 1973.

¹³ Žr.: ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. Дипломатическая деятельность В. Л. Копна и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г. Иваново-Н. Новгород, 2006; РУПАСОВ, Александр. Гарантии, безопасность, нейтралитет. СССР и государства – лимитропы в 1920-х – начале 1930-х гг. Санкт-Петербург, 2008, с. 64; ЗУБАЧЕВСКИЙ, Виктор Александрович. Политика России в отношении восточной части Центральной Европы (1917–1923 гг.): геополитический аспект. Омск, 2005, с. 197.

lieka Rapalo sutarties ir abipusių santykių pozityviosios pusės akcentavimo šėšėlyje¹⁴, o Lietuvos istoriografijoje prie jos dar visai neprieinama.

Istoriografijos fragmentiškumas dar labiau ryškėja sugretinus ją su visai neprastai išlikusiais šaltiniais, atspindinčiais revoliucijos Vokietijoje inspiravimą iš išorės. Daugiausia jų saugoma Rusijos Federacijos užsienio politikos ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politikos archyvuose¹⁵. Informatyvių dokumentų taip pat yra Rusijos valstybiniame socialinės ir politinės istorijos archyve¹⁶. Tai – buvęs partinis archyvas, tad jame sukaupta dviejų svarbiausių institucijų Kominterno ir Politbiuro, organizavusių inspiravimą, medžiaga. Pastaroji institucija, aišku, vadovavo pirmajai, ir jos abi tapo revoliucijos eksporto rengimo štabu. Taip pat panaudoti Lietuvos, Latvijos ir Estijos archyvai¹⁷. Pastaruoju metu yra pasirodę straipsnio temai artimų ir jau pradėtų cituoti dokumentų rinkinių¹⁸, net paskelbti 1923 m. rugpjūčio 21 d. Politbiuro posėdžio, nustačiusio revoliucijos Vokietijoje pradžios datą, protokolai, kurie vieninteliai iš visų posėdžių protokolų yra stenografuoti¹⁹. Taip pat vertingas yra dvišaliams Vokietijos ir SSRS santykiams skirtas, jau keliskart cituotas dokumentų rinkinys, kuriame skelbiama tyrinėtojams beveik neprieinama Rusijos Federacijos prezidentinio archyvo medžiaga²⁰. Rėmėmės ir jau cituotomis abiejų didžiųjų valstybių užsienio politiką atspindinčiomis

¹⁴ ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*. Москва, 1974, с. 175; MATERSKI, Wojciech. *Polska a ZSRR 1923–1924. Stosunki wzajemne na tle sytuacji politycznej w Europie*. Wrocław, 1981, s. 140; STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*. Rīga, 2000, 148. lpp.; LEHTI, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1999, p. 440; ANDERE, Alfred. *Die deutsche Rappalo-Politik. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1922–1929*. Berlin, 1960; RAUCH, von Georg. *Die Baltischen Staaten und Sowjetrussland 1919–1939. Europa – Archiv*. 1954, Nr. 9; HILDEBRAND, Klaus. *Das Deutsche Reich und die Sowjetunion im internationalen System 1918–1932. Legitimität oder Revolution? Frankfurter Historische Vortage*. Wiesbaden, 1977; ROSENFELD, Günter. *Sowjetunion und Deutschland 1922–1933*. Berlin, 1984.

¹⁵ *Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas* (toliau – RFUPA), f. 0151 (Lietuvos referentūra), f. 0150 (Latvijos referentūra), f. 0154 (Estijos referentūra), f. 030 (Pirmasis Vakarų skyrius), f. 04 (Čičerino sekretoriatas), f. 05 (Litvinovo sekretoriatas), f. 028 (A. Jofės fondas), f. 06 ir kt. Dalis išslaptintų 04 fondo dokumentų jau yra suskaitmeninta ir prieinama internete: <http://1917.mid.ru/archives/avprf/sekretariat-g-v-chicherina/>. *Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politinis archyvas (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes)*, toliau – VPA).

¹⁶ *Rusijos valstybinis socialinės ir politinės istorijos archyvas* (toliau – RSPIA), f. 17.

¹⁷ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – Lietuvos CVA); *Latvijos valstybės istorijos archyvas (Latvijas Valsts Vēstures arhīvs)*, toliau – Latvijos VIA); *Estijos valstybės archyvas (Eesti Riigiarhiv)*, toliau – EVA).

¹⁸ *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. Документы*. Москва, 2004; *Коминтерн и идея мировой революции. Документы*. Москва, 1998; *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Европа. Решения „особой“ папки. 1923–1939*. Москва, 2001.

¹⁹ „Назначить Революцию в Германию на 9 Ноябрь“. *Вестник архива Президента Российской Федерации*. 1995, nr. 5.

²⁰ *Москва – Берлин. Политика и дипломатия Кремля. 1920–1941. Сборник документов в трех томах*, т. 1.

daugiatomėmis šaltinių publikacijomis²¹. Iš memuarinės literatūros išskirtume sovietų diplomato ir žvalgybininko Grigorijaus Besedovskio, kuris bene pirmasis pasitraukė į Vakarus, atsiminimus²². Prieinama yra abiejų galių ir tarp jų esančių valstybių spauda, tad įvairialypiai ir įvairių šalių šaltiniai, papildantys, kartais ir koreguojantys vieni kitus, sudaro sąlygas tirti minėtą revoliucijos inspiravimo reiškinių ir įvertinti jį platesniame – tarptautinės situacijos kontekste.

Revoliucinio inspiravimo pobūdis ir motyvai

Berlyną ir Maskvą suartinusi Rapalo sutartis nedraudė pastarajai kištis į Vokietijos vidaus reikalus, netgi galėjo skatinti tai daryti, mat joje, galima sakyti, nebeliko punkto, draudžiančio kištis į susitariančios šalies vidaus reikalus, varyti agitaciją ir propagandą prieš jos valdžią. Nebeliko, sakytume, dėl to, kad laikinojoje Vokietijos ir sovietų sutartyje, pasirašytoje 1921 m. gegužės 6 d., toks punktas (XV) buvo. Jame pasakyta, jog diplomatinės atstovybės privalo susilaikyti nuo agitacijos ir propagandos prieš vyriausybę ir valstybės institucijas tos šalies, kurioje yra akredituotos²³. Reichstago užsienio reikalų komisijoje 1922 m. gegužės 28 d. svarstant Rapalo sutartį, kaip tik susirūpinta, kodėl ja nedraudžiama propaganda, ir klausta, ar tebegalioja laikinoji tai draudžianti sutartis²⁴.

Rūpintasi ne be reikalo, kita vertus, bolševikams siekti savo tikslų netrukde jokia sutartis. Nepripažindami „buržuazinio suvereniteto“, jie radikaliai stiprino propagandą ir kitokią revoliucinę veiklą Vokietijoje, pasinaudodami po Rūro okupacijos staigiai blogėjančia jos socialine ir ekonomine padėtimi (infliacija pasiekė neregėtas aukštumas: doleris kainavo per 4 trilijonus markių, o spaustuvės nebespėjo spausdinti pinigų, darbininkai negaudavo algų, apmirė kone visa ūkinė veikla, o miestuose imta plėsti parduotuves)²⁵. Sovietai tuoj pat suskato teikti pagalbą. Jau sausio 27 d. Politbiuras nutarė skirti 100 tūkst. aukso rublių „streikuojantiems vokiečių darbininkams“²⁶. Po gero pusmečio ši suma pašoko iki 1 mln. aukso markių²⁷, o dėl to sutrikusiems vokiečių valdžios atstovams įžūliai, demagogiškai aiškinta, neva šitaip padedama jai pačiai įveikti socialines bėdas.

Tikrąją pagalbos tikslą išryškina tai, kad beveik tuo pačiu metu – liepos 11 d. to paties Politbiuro per Kominterną valdoma Vokietijos komunistų partija paskelbė, jog reikia

²¹ *Документы внешней политики СССР; Akten zur Deutschen auswärtigen Politik. 1918–1945, Serie A: 1918–1925.*

²² БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*. Париж, 1930; Москва, 1997 (naujas leidimas).

²³ *Советско – германские отношения от переговоров в Брест – Литовске до подписания Рапальского договора*. Москва, 1971, т. 2, с. 322.

²⁴ Ten pat, p. 547.

²⁵ 1923 11 06 Lietuvos pasiuntinio Berlyne pranešimas. *Lietuvos CVA*, f. 671, ap. 1, b. 4, l. 71.

²⁶ *RSPIA*, f. 17, ap. 3, b. 334, l. 4.

²⁷ Ten pat, b. 374, l. 2.

ruoštis ginkluotai kovai dėl valdžios užgrobimo²⁸. Toks žingsnis paskatino bolševikų lyderius aktyviau veikti, tik jų nuomonės iškart išsiskyrė, kai minėta partija nusprendė surengti liepos 29-ąją „antifašistinę dieną“ ir pažymėti ją masinėmis demonstracijomis. Daugeliui jų patiko šūkis „Vietoj vieno užmušto komunisto sušaudyti dešimt fašistų“²⁹, bet J. Stalinas ir jo bendražygis Karlas Radeckas, aktyviai veikęs Vokietijoje, abejojo, ar pagrindinis komunistų taikinys turi tapti gimstantys naciai, kurie taip pat aršiai kovojo prieš prancūzų administraciją okupuotame Rūre³⁰. Aiškinta, kad valdžios siekiantis Vokietijos proletariatas, skirtingai nuo Rusijos darbininkų, neturi sąjungininkės valstietijos, todėl privalo pasitelkti bent „smulkiąją buržuaziją“, kuriai ir atstovauja naciai; tad nedera su jais konfrontuoti, verčiau rasti *modus vivendi*. Tikrieji komunistų konkurentai esą socialdemokratai, o naciai padėtų sutelkti vokiečių visuomenę ir nukreipti jos neapykantą prieš Antantės šalis. Net Genadijus Zinovjevas Politbiuro posėdyje pripažino, kad vokiečių komunistams dera paisyti nacionalinių motyvų³¹. Yra nustatyta, kad prieš socialdemokratiją buvo nukreipta dešimt kartų daugiau bolševikinės literatūros nei prieš fašizmą³².

Būtent per Rūro krizę mezgėsi komunistų ir nacių ryšiai. Bene skandalingiausiai nuskambėjo K. Radeko kalba Kominterno Vykdomojo komiteto III išplėstiniame plenume, kai jis Prancūzijos karių Rūre 1923 m. gegužės 23 d. nušautą vokiečių karininką, nacionalistą Leo Šlageterį pavadino kankiniu ir didvyriu, kovojusiu prieš Antantės imperializmą ir vokiečių kapitalą. Be to, buvo pasakyta, kad kompartija turi ieškoti kontakto su tautiškai mąstančiais asmenimis, nes daugelis jų yra darbo žmonės³³. G. Zinovjevui ir Nikolajui Bucharinui, raginusiems smogti naciams stipriu kumščiu, toks požiūris nepatiko, bet J. Stalinas jį sveikino, nurodęs, jog fašistai Vokietijoje iš viso silpni, ir sugebėjo tokią savo nuomonę įtvirtinti. Jau tuomet G. Zinovjevas teigė, kad nėra jokio triumvirato, o yra „Stalino diktatūra“ (rus. „нет никакой тройки, а есть диктатура Сталина“)³⁴. Net išliko to meto piešinių, kuriuose pavaizduoti nacių ir komunistų ryšiai Rūre: raudonarmietis žygiuoja kartu su Reicho kariu³⁵. Šios „prieštaringos brolijos“ dalyvis, sovietų žvalgybininkas Valteris Krivickas rašė: „Aš pirmą kartą gyvenime pamačiau, kaip komunistai

²⁸ *Die Rote Fahne*, 1923, liepos 12.

²⁹ БАБИЧЕНКО, Леонид Григорьевич. Политбюро ЦК РКП (б), Коминтерн и события в Германии в 1923 г. Новые архивные материалы. *Новая и новейшая история*, 1994, nr. 2, s. 126–127. Kartais nurodoma, kad vietoje vieno komunisto grasinta sušaudyti tik du ar penkis fašistus (*Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. Документы*, s. 154, 166).

³⁰ Išpopuliarėjo, kai pradėjo karpyti su prancūzų kariais draugaujančių vokiečių merginų kasas.

³¹ Старая площадь. *Вестник архива Президента Российской Федерации*. 1995, nr. 5, s. 120.

³² Žr. MITRULEVIČIUS, Gintaras. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*. Vilnius, 2017, p. 70.

³³ *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. Документы*, s. 158.

³⁴ Ten pat, p. 160.

³⁵ ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. *Дипломатическая деятельность В. Л. Копна и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г.*, s. 52.

petys į petį kaunasi su nacionalistiniais teroristais <...>. Mes visomis turimomis jėgomis palaikėme vokiečių nacionalistus, [kovojusius] prieš prancūzus Reino srityje ir Rūre“³⁶.

Socialinės ir politinės padėties blogėjimas Vokietijoje liepos pabaigoje – rugpjūtį (masiniai streikai, Vilhelmo Kuno vyriausybės atsistatydinimas, komunistų paskelbtas tikslas užimti valdžią ir pradėti pilietinį karą) paskatino bolševikų elitą konkrečiomis karinėmis, politinėmis priemonėmis inspiruoti ir, galima sakyti, faktiškai organizuoti ginkluotą perversmą Vokietijoje bei rengti Raudonąją armiją invazijai. Iš atostogų buvo atšaukti poilsiaavę Politbiuro nariai. Dažnuose šio organo posėdžiuose rugpjūtį–spalį, specialiajame bolševikų CK plenumo ir Kominterno forumuose buvo nuspręsta mobilizuoti SSRS valstybės finansinius resursus, pradėti kaupti perėjus prie NEPO politikos ir mezgantis užsienio prekybai, taip pat partinį, politinį, karinį, žvalgybinį ir diplomatinį potencialą revoliucijai Vokietijoje sukelti, valdžiai joje užimti ir išlaikyti, naujai sovietinei valstybei susieti su SSRS taip, kad būtų sukurta „nebengalima karinė bazė“ ir pasaulinės revoliucijos centras persikeltų iš Maskvos į Berlyną, galų gale atsirastų „Jungtinės Europos Valstijos“ ar net „Europos ir Azijos sovietinių respublikų sąjunga“³⁷.

Tokioms užduotims atlikti buvo sudaryta speciali vadovų komisija, kuriai priklausė G. Zinovjevas, J. Stalinas, Levas Trockis, K. Radekas ir G. Čičerinas. Perversmo veiksmams koordinuoti netrukus į Vokietiją buvo pasiųsta kita bolševikų lyderių grupė, kurioje irgi buvo K. Radekas. Jis turėjo vadovauti inspiruojamai revoliucijai ir veikiausiai turėjo tapti komunistinės Vokietijos lyderiu (tai liudijo sovietų diplomatas, žvalgybininkas G. Besedovskis)³⁸. Nors konkretus galutinis nutarimas tuo klausimu, atrodo, dar nebuvo priimtas, tačiau nuspręsta padidinti perversmo vadovybės finansavimą 500 tūkst. aukso rublių³⁹. Taip pat buvo kaupiamas 200 mln. aukso rublių rezervinis „pagalbos revoliucinei Vokietijai“ fondas⁴⁰.

Į Vokietiją buvo pasiųsta gausių sovietų karo specialistų, partinių darbuotojų, žvalgybininkų brigadų, padėjusių pripirkti ginklų, juos suslėpti ir paskirstyti (taip pat prikaupta kulkosvaidžių, net patrankų, į Rusiją nugabentus tankus ketinta suremontuoti ir grąžinti į Vokietiją sukilėliams), suorganizuoti perversmininkų būrių, vadinamųjų šimtinių, kurių susidarė kone tūkstantis ir kuriose susitelkė, įvairiais skaičiavimais, nuo 100 iki 250 tūkst. kovotojų⁴¹. Šimtinės jungtos į divizijas po 5 tūkst. vyrų, vyko slapti, naktiniai šių dalinių mokymai, manevrai, sukurtas žvalgybos tinklas armijoje, policijoje, valstybės institucijose, politinėse partijose. Formuoti ir vokiški čekistų būriai, net teroristinė grupė „T“, turėjusi likviduoti „išdavikus“, „provokatorius“ arba kitus neįtinkančius asmenis,

³⁶ КРИВИЦКИЙ, Вальтер Германович. Я бил агентом Сталина. *Вопросы истории*. 1992, nr. 1, c. 88.

³⁷ Старая площадь. *Вестник архива Президента Российской Федерации*. 1995, nr. 5, c. 135.

³⁸ БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*. Париж, 1930, c. 135; Москва, 1997, c. 82.

³⁹ БАРМИН, Александр Григорьевич. *Соколы Троицкого*. Москва, 1997, c. 166.

⁴⁰ БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*. Москва, 1997, c. 83.

⁴¹ Sovietų istoriografijoje būdavo nurodomas mažesnis skaičius (ОРЛОВА, Мария Ивановна. *Революционный кризис 1923 г. в Германии и политика коммунистической партии*, c. 308), vokiečių komunistų lyderiai pateikdavo didesnę (Politbüro ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. *Документы*, c. 250).

politinėmis žmogžudystėmis siekta demoralizuoti Reichsverą⁴². Grupė „T“ netgi buvo nusprendusi nužudyti promaskvietiškų pažiūrų generolą Hansą Zėktą⁴³, tik „paskutinę minutę“ tai žinantiems žmonėms pavyko sprendimą atšaukti.

Sovietų vadovybė ne tik rengė perversmą Vokietijoje, bet ir nustatė konkrečią jo datą. Kaip minėta, jis turėjo prasidėti lapkričio 9 d.⁴⁴, per penktąsias Lapkričio revoliucijos metines. Vis dėlto daugelis iš tos vadovybės suprato, kad be tiesioginio ginkluoto SSRS įsikišimo komunistinė valdžia Vokietijoje neišsilaikys. Jau rugpjūčio pradžioje L. Trockis gavo užduotį tam įsikišimui parengti Kominterno vardo „antrąją Raudonąją armiją“, kurią sudarytų 200 tūkst. raitelių. Karinis pasirengimas vyko visu pajėgumu. Demobilizacija buvo atšaukta, imtasi dalinės mobilizacijos. Prie SSRS vakarinių sienų divizijos buvo permetamos ir iš Sibiro. Užduočių gavo ir Baltijos karinis laivynas. Tam pasirengimui koordinuoti Politbiuras sudarė atskirą 7 žmonių komisiją, į kurią vėl įėjo J. Stalinas, L. Trockis, taip pat Klimentijus Vorošilovas (*Климент Ефремович Ворошилов*). Invazijai į Vokietiją rengta ir sovietinė SSRS visuomenė. J. Stalinas viename iš universitetų pareiškė, kad studentai esą nusiteikę „mesti knygas“ ir vykti į Vokietiją kelti revoliucijos⁴⁵.

Būdų teikti invazinę „pagalbą“ paieška

Vokiškosios revoliucijos epopėjoje iškilo pats svarbiausias klausimas: kaip, koku būdu, per kur permesti Raudonąją armiją į Vokietiją? Atrodo, kad L. Trockis buvo parengęs įsakymo projektą dėl raudonosios kavalerijos staigaus šuolio į Vokietiją per Lenkiją, bet jo kolegos nenorėjo tapti karo iniciatoriais. Karui jie ruošėsi, bet siekė, kad jį būtų galima traktuoti kaip gynybinį. Ketinta aiškinti, kad, kilus revoliucijai Vokietijoje, kaimyninės kapitalistinės valstybės, pirmiausia Prancūzija, paskui sąjungininkė Lenkija, o gal ir Rumunija, net Baltijos ar kitos šalys (aišku, su stipria Anglijos parama) to netoleruos, įsikiš, prancūzų kariuomenė užims ir Berlyną. Tokiu neišvengiamu atveju sovietai ginsią Vokietiją ginklu ir tas jų karas busiās „gynybinis“, teisingas atsakas į kapitalistinių kaimynių agresiją; vokiečių veiksmai taip pat busiās suprantami kaip nacionalinė išsivadavimo kova. Toks buvo propagandinis scenarijus, bet realus ir svarbiausias jo tikslas – Raudonoji armija turi įžengti į Vokietijos teritoriją.

Šias karines vizijas savaip spalvino L. Trockis, G. Zinovjevas, N. Bucharinas, net G. Čičerinas su Maksimu Litvinovu, bet anksčiausiai ir aiškiausiai jas formulavo J. Stalinas. Jau rugpjūčio 19 d. pastabose apie G. Zinovjevo tezes „Dėl artėjančios revoliucijos

⁴² КРИВИЦКИЙ, Вальтер Германович. Я бил агентом Сталина. *Вопросы истории*, 1992, nr. 1, s. 86–89.

⁴³ Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. *Документы*, s. 289.

⁴⁴ „Назначить Революцию в Германию на 9 Ноября“. *Вестник архива Президента Российской Федерации*. 1995, nr. 5, s. 138.

⁴⁵ БАБИЧЕНКО, Леонид Григорьевич. Политбюро ЦК РКП (б), Коминтерн и события в Германии в 1923 г. Новые архивные материалы. *Новая и новейшая история*. 1994, nr. 2, s. 132.

Vokietijoje ir RKP uždavinių“ jis pabrėžė būtinybę visai išvengti sudaryti prielaidas galvoti, kad revoliucija „padiktuota“, „inspiruota“ Rusijos. Komunistams svarbiausia esą „išlaikyti jau paimtą valdžią“, kadangi „darbininkų revoliucija Vokietijoje tikriausiai reiškia Prancūzijos ir Lenkijos karą prieš Vokietiją“. Toliau bolševikų partijos generalinis sekretorius, be kita ko, tvirtino:

„Revoliucija Vokietijoje ir mūsų parama vokiečiams maistu, ginklais, žmonėmis ir panašiai reiškia Rusijos karą su Lenkija ir galbūt su kitais „limitrofais“⁴⁶, nes aišku, kad be pergalingo karo bent jau su Lenkija mums nepavyks ne tik privežti produktų, bet ir išsaugoti ryšio su Vokietija (tikėtis, kad, Vokietijoje kilus darbininkų revoliucijai, Lenkija išliks neutrali ir sudarys mums tranzito galimybę per lenkų koridorių ir Lietuvą, reiškia tikėtis stebuklo; tą patį reikia pasakyti ir apie Latviją, ir dar labiau apie Angliją, kuri neleis privežti jūra. <...> Privalome ruošti karui, ruošti rimtai ir visapusiškai, nes kils klausimas dėl Sovietų Federacijos gyvybės ir pasaulinės revoliucijos likimo artimiausiu laikotarpiu).“⁴⁷

Tokias pastabas iš esmės palaikė kiti Politbiuro nariai po dviejų dienų įvykusiame posėdyje, kuriame buvo patvirtintos G. Zinovjevo tezės, pataisytos pagal J. Stalino pastabas⁴⁸. Tiesa, beveik visi posėdžio dalyviai bandė patobulinti priimamą dokumentą savomis pastabomis. Tezių autorius teigė, kad revoliucija Vokietijoje reiškia karą „90 %“, kad lenkai tikrai gali kėsintis į „Rytų Sileziją“, kad prieš juos reikia panaudoti diplomatiją ir kartu ruošti karui⁴⁹. K. Radekas irgi nurodė, jog karas „istoriškai neišvengiamas“, bet po revoliucijos galimas kelių mėnesių atokvėpis, kurio metu turi aktyviai veikti sovietų diplomatai, Kominternas, karo ir kiti žvalgybininkai.

Vis dėlto toliau labiausiai rūpintasi išsiaiškinti, per kur Raudonoji armija lengviausiai pasiektų Vokietiją. Analizuotos vos ne visos jos prieigos. Geografiškai plačiausiai žvelgė G. Čičerinas, samprotavęs, jog galima „konsoliduoti Čekoslovakiją ir Jugoslaviją“ arba sukelti jose sukilimą (posėdyje buvo girdėti balsų: ir taip, ir kitaip); sunkiau esą paveikti Vengriją, bet lengviau – Rumuniją, kuriai galima pripažinti Besarabiją ir šitaip pasiekti šios valstybės palankumą. Kitas būdas – suorganizuoti Besarabijoje sukilimą (tai esą visiškai nesunku), po to žygiuoti į Bukareštą. Galima neva taip pat sukelti „sąjūdžių

⁴⁶ Šitaip, mėgdžijojant Romos imperijos terminologiją, kai limitrofais (lot. *limes* – pasienis + gr. *trophos* – maitinantis) buvo vadinamos pasienio sritys, turėjusios išlaikyti ten stovinčią imperijos kariuomenę, Rusijoje, dažnai ir Vokietijoje paniekiamai buvo vadinamos Baltijos bei kitos valstybės, anksčiau priklausiusios Rusijai, bet po I pasaulinio karo atgavusios ar paskelbusios Nepriklausomybę. Toks terminas atkeliauja ir į sovietinę istoriografiją.

⁴⁷ „Назначить Революцию в Германию на 9 Ноябрь“. *Вестник архива Президента Российской Федерации*. 1995, nr. 5, c. 117–118.

⁴⁸ Rugsjūčio 21 d. Politbiuro posėdis, kaip minėta, ypatingas tuo, kad egzistuoja vien šio posėdžio stenografinis protokolas; kitų gal nebuvo arba nesurasta, bet veikiausiai jie dar slepiami.

⁴⁹ Ten pat, p. 120–121.

Alžyre, Abisinijoje, Tripolyje“ ir nukreipti neramumus į Afriką, – juk būsiančios mobilizuotos kolonijos, „okupuoti Vokietijos patrauksiančios juodaodžių kariuomenės“. Ką būtų galima duoti Lenkijai, kad ji praleistų bent maisto produktų? O Latvija? Esą latviai sovietų bijantys, ir ta baimė dar labiau stiprėsianti artėjant „įvykiams Vokietijoje“. Čia reikia veikti panaudojant baimę, karinę grėsmę. Tokioje pačioje padėtyje esanti Estija.

Tai nebuvo vien abstraktūs svarstymai. Rengti ir konkretūs, kariniai planai prasiveržti į Vokietiją. Tik iš pradžių bolševikų lyderiai negalėjo apsispręsti dėl pagrindinio smūgio krypties. Karinė vadovybė pirmiausia parengė planą veržtis per pietų Lenkiją, taip pat Rumuniją ir toliau per Čekoslovakiją. Tokiu atveju buvo numatyta suorganizuoti sukilimą Rytų Galicijoje ir, tuo pasinaudojant, „atsitiktinai“ prasiveržti į Čekoslovakiją, sukelti ten revoliuciją, „dalyvaujant dviem trimis“ bolševikų divizionams, po to suformuoti „čekų ir slovakų Raudonąją armiją“⁵⁰. Šitaip planuota sukurti koridorių į „Sovietų Vokietiją“. Planas buvo pristatytas G. Zinovjevui, taip pat J. Stalinui, bet pastarasis jį sukritikavo, nurodydamas, jog jis „problemintis“, o svarbiausias klausimas esąs tai, „kokia legalia priedanga mobilizuoti karius išlaikant išorinį taikingumą“, bent jau „išorinį gynybiškumą“⁵¹.

Netrukus, matyt, J. Stalino iniciatyva, buvo apsispręsta pasirinkti kitą pagrindinio smūgio kryptį, būtent – veržtis per vadinamąjį Vilniaus koridorių bei Lietuvos ir Lenkijos pasieniu pasiekti Rytų Prūsiją. Tą kryptį paliudija minėtas diplomatas ir žvalgybininkas G. Besedovskis, nurodęs, jog 1923 m. rudenį raudonarmiečių korpusai, pirmiausia kavalerija, buvo masiškai telkiami prie Lenkijos rytinės sienos ties Lietuva⁵². Manoma, kad apie tokią veržimosi kryptį buvo pranešta ir tada jau sunkiai sirgusiam V. Leninui⁵³.

Tai, kad Vilniaus koridorius ar net Baltijos šalis ir Lenkija buvo prioritetinga galimo Raudonosios armijos permetimo kryptis, rodo J. Stalino kalba minėtame rugpjūčio 21 d. Politbiuro posėdyje:

„Reikia sustiprinti mūsų [jėgas] limitrofinėse valstybėse. Reikia surinkti ir mesti tenai tų tautybių komunistus. Mums labai svarbus ir reikalingas bendros sienos su Vokietija gabalėlis. Reikia pasistengti išplėsti (rus. *сорвать*) vieną iš buržuazinių limitrofinių valstybių ir sukurti koridorių į Vokietiją. Revoliucijos momentui tai reikia paruošti. Dar neaišku, kaip tai padaryti, bet šį klausimą reikia išgvildinti“⁵⁴.

Siekdami permesti Raudonąją armiją per Baltijos šalis ir Lenkiją, sovietai nenorėjo sukelti su jomis karo, tad stengėsi susitarti, mėgino diplomatiniais būdais gauti jų leidimą praleisti kariuomenę pasinaudodami Taikos sutartyse numatyta tranzito galimybe

⁵⁰ Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919–1943. Документы, с. 172.

⁵¹ Ten pat.

⁵² БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. На путях к термидору. Москва, 1997, с. 83.

⁵³ ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. Дипломатическая деятельность В. Л. Копна и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г., с. 49.

⁵⁴ „Назначить Революцию в Германию на 9 Ноября“. Вестник архива Президента Российской Федерации. 1995, нр. 5, с. 124.

ir paminėtu neutralumu. Aišku, neventa ir grasinti bei viliojančių pasiūlymų bendradarbiauti. Minėtame Politbiuro posėdyje J. Stalinas nurodė, jog „didelės reikšmės dabar turi diplomatinis žaidimas“⁵⁵. Kurti palankias tarptautines sąlygas Vokietijos revoliucijai sovietinę diplomatiją įpareigojo jau rugpjūčio 22 dienos Politbiuro nutarimas⁵⁶. Be to, G. Zinovjevo tezėse buvo numatyta, kad gali kilti „ypač pavojingas“ karas su Lenkija, Rumunija, Suomija, Estija ir Latvija⁵⁷. Prioritetas, aišku, teiktas diplomatijai. Siekiant jai iškeltų uždavinių, neapsiribota vien įprastais diplomatiniais kanalais, tariantis per pasiuntinius. Politbiuras suformulavo tokią užduotį sovietų diplomatijai – neutralizuoti Baltijos valstybes ir užtikrinti per jas laisvą SSRS ir Vokietijos susisiekimą⁵⁸.

Diplomatinė misija karinei intervencijai

Derėtis dėl raudonarmiečių įleidimo 1923 m. spalį į Baltijos šalis ir Lenkiją buvo pasiūsta ypatinga žinomo ir įtakingo diplomato Vikdoro Kopo (*Vikdor Kopp*) misija. Šis diplomatas buvo pasirinktas neatsitiktinai: kaip buvęs pasiuntinys Berlyne, jis gerai išmanė Vokietijos vidaus ir tarptautinę padėtį, revoliucinius tinklus, taip pat Baltijos šalių situaciją (pavyzdžiui, nemažai bendravo su Lietuvos atstovu Berlyne Juozu Purickiu). Grįžęs į Maskvą, V. Kopus gavo vadovaujamas pareigas Užsienio reikalų komisariatare: 1923 m. liepą jam buvo patikėta kuruoti visą SSRS politiką Baltijos šalių ir Lenkijos atžvilgiu. Kaip tik ši aplinkybė padėjo jam nuslėpti, užmaskuoti tikruosius misijos tikslus, skelbiant, kad vykstama paprasčiausiai patikrinti, inspektuoti šio regiono sovietinių diplomatinių atstovybių. Spalio 4 d. M. Litvinovas Politbiuro nariams rašė, kad V. Kopui „vieninteliam iš visų“ pavyktų nuslėpti „nuo viso pasaulio (ir Vokietijos) tikruosius kelionės tikslus“: jisai galėtų paskelbti, jog vyksta ištirti, inspektuoti „jam pavaldžių“ pasiuntinybių, pradedant nuo Helsinkio, toliau – Talino, Rygos, Kauno ir baigiant Varšuva⁵⁹.

Dar viena svarbi aplinkybė buvo tai, kad per V. Kopą buvo palaikomi artimi diplomatinio komisariato ir aukščiausiosios valdžios – Politbiuro ryšiai, ypač sprendžiant personalo klausimus. Galiausiai, kaip ilgametis bičiulis, jis turėjo L. Trockio pasitikėjimą, todėl viltasi, kad šitaip pavyks atvėsinti pasaulinės revoliucijos ideologo įkarštį laužtis į Vokietiją per Lenkiją ir Baltijos šalis jėga – galima labiau pasikliauti diplomatija, mat jos imsis jo draugas, taigi, raudonarmiečiai Vokietiją galbūt galės pasiekti be karo, pilni jėgų. Iš tiesų baimintasi, kad dėl mūsų su baltiečiais ar lenkais sovietų karinės pajėgos neįžengtų į Vokietiją per vėlai⁶⁰.

⁵⁵ Ten pat, p. 126.

⁵⁶ Ten pat, p. 120.

⁵⁷ Ten pat, p. 136.

⁵⁸ *RFUPA*, f. 0150, ap. 19, sg. 35, b. 39, l. 25.

⁵⁹ *RSPIA*, f. 359, ap. 1, b. 4, l. 163–164.

⁶⁰ Красная Армия придет в Германию с запозданием. Публ. Л. Бабиченко. *Источник*. 1995, nr. 2.

Ruošdamasis vyksti vizito į vakarų kaimynes, V. Kopas įprastais diplomatiniais kanalais zondavo dirvą, siekdamas išsiaiškinti, kiek šios kaimynės linkusios pasirašyti susitarimus dėl raudonarmiečių praleidimo. Rengti projektai galimų susitarimų, kuriais ketinta praleidimą užmaskuoti įvairiomis formuluotėmis apie tranzitą ir neutralumą. Taip pat manyta daryti nuolaidų, pavyzdžiui, sumokėti Lenkijai bent dalį dar neatiduotų, bet pagal Taikos sutartį priklausančių pinigų – 5–8 mln. aukso rublių⁶¹. Tačiau lenkų politikai nesusigundė, nes suprato, kad, sovietizavus Vokietiją, jų šalis atsidurs bolševikų apsuptyje⁶². V. Kopo vizito išvakarėse tai tarsi patvirtino L. Trockis, viešai kalbėdamas net pareiškęs, jog Lenkija, panorusi tapti barjeru, atsidurs rusų ir vokiečių replėse, tad jai telieka tapti tiltu⁶³.

Lengviausiai patraukti į savo pusę sovietai tikėjosi Lenkijos nuskriaustą Lietuvą. Dar rugsėjo 24 d. V. Kopas kreipėsi į ką tik paskirtą Maskvos pasiuntinį Kaune Ivaną Lorenčą, kuris buvo sovietų delegacijos Rygos derybose su Lenkija sekretorius, po to dirbo jų pasiuntinybėje Varšuvoje, tad gerai išmanė lenkų ir lietuvių ginčą⁶⁴. Kreipimesi naujam pasiuntiniui buvo pavesta išsiaiškinti, kaip Lietuva reaguos į Vokietijos revoliuciją ir galimus Lenkijos veiksmus: paklus bolševikų direktyvoms ar, kaip ir 1920 m., „sėdės tarp dviejų kėdžių“⁶⁵. Pavedimas buvo stropiai vykdomas. I. Lorencas spalio 6 d. pranešė V. Kopui, kad „Vokietijos įvykių“ atžvilgiu Lietuva laikysis neutraliai, o, kilus sovietų ir lenkų konfliktui, stos prieš Varšuvą tik laimėjus Raudonajai armijai. Maskvos tai netenkino, todėl ketinta panaudoti įprastą botago ir meduolio politiką, t. y. pagrasinti Lietuvai, kad ji gali prarasti ne tik Vilnių, bet ir Klaipėdą, tačiau, draugaudama su sovietais, apgintų savo gyvybinius interesus⁶⁶.

Planuojamą vizitą komplikavo, gal kiek nukėlė ne šis zondavimas, o kiti, nediplomatiniai, bolševikų veiksmai. Revoliucijos inspiravimo Vokietijoje maskuotei smarkiai pakenkė spalio 10 d. J. Stalino interviu, duotas vokiečių komunistiniam laikraščiuui „Die Rote Fahne“. Jame buvo pabrėžta, kad kylanti Vokietijos revoliucija taps reikšmingesnė nei prieš 6 metus įvykęs rusiškasis analogas⁶⁷. Po trijų dienų Varšuvoje, citadelės rūmuose, nugriaudėjo jau tikras galingas sproginimas, kurį, kaip liudijo G. Besedovskis, organizavo po diplomatine priedanga veikę sovietų žvalgybos „bombų specialistai“⁶⁸. Teroristiniais metodais norėta įžiebtį Lenkijos politinių jėgų nesibaigiančią kovą (siektą

⁶¹ ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. *Дипломатическая деятельность В. Л. Копна и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г.*, с. 81.

⁶² ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*, с. 175.

⁶³ ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. *Дипломатическая деятельность В. Л. Копна и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г.*, с. 96.

⁶⁴ 1923 08 10 G. Čičerino raštas J. Stalinui ir kitiems Politbiuro nariams dėl I. Lorencos paskyrimo pasiuntiniu Kaune. *RSPIA*, f. 159, ap. 2, b. 2, l. 47.

⁶⁵ 1923 09 24 V. Kopo laiškas I. Lorencui. *RFUPA*, f. 04, ap. 27, sg. 182, b. 55, l. 4.

⁶⁶ 1923 10 06 I. Lorencos pranešimas V. Kopui. Ten pat, b. 52, l. 23–24.

⁶⁷ *Die Rote Fahne*, 1923, spalio 10.

⁶⁸ БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*, с. 85–89.

sudaryti įspūdį, kad šios jėgos žudo viena kitos atstovus), sukelti chaosą ir taip pasiekti, kad Lenkija nebekliudytų prasiveržti į Vokietiją.

Pasirengimas V. Kopo vizitui nuodugnai svarstytas spalio 11 ir 18 d. Politbiuro posėdžiuose. Pastarajame posėdyje ir buvo galutinai nuspręsta siųsti šį diplomatą į Baltijos šalis ir Lenkiją; sprendime, be kita ko, teigta, kad už sovietų politikos palaikymą galima Latvijai pažadėti „didelių ekonominių nuolaidų“⁶⁹. Įdomu tai, kad per šį posėdį J. Stalinas vizitui ne visai pritarė. Posėdžio metu jis parašė kolegoms tokį aiškinamąjį raštą: „Manau, kad verčiau nebezonduoti lenkų, o imtis zonduoti latvius. Latvius galima prigąsdinti, priremti prie sienos ir panašiai. Lenkus reikia izoliuoti, su jais prisieis kautis (rus. *придется биться*)“⁷⁰. Nė velnio mes iš jų neišsiteirausime, tik atidengsime savo kortas. Kopą sulaikyti. Lenkus izoliuoti. Latvius nupirkti (ir prigąsdinti). Rumuniją nupirkti. O su lenkais palaukti“⁷¹.

Ši J. Stalino prognozė iš esmės pasitvirtino maždaug po septyniolikos metų, bet dar ne tuomet, kai buvo suformuluota. Būtent Latvija buvo pirmasis V. Kopo vizito punktas, į kurį jis atvyko lemtingąją spalio 23 d., kai prasidėjo komunistinis sukilimas Hamburge. Kitą dieną Rygoje jis susitiko su Latvijos premjeru ir užsienio reikalų ministru Zigfrydu Ana Mejerovicu⁷², kuris, pradėdamas pokalbį, iš karto stačiai paklausė svečio, „ką reiškia Rusijos karinių jėgų koncentracija prie jos vakarinių sienų“, ir šį klausimą tuoj pat pagrindė konkrečiais duomenimis. Premjeras nurodė, jog turi visiškai patikrintų žinių, kad „rusai labai intensyviai perveda ir koncentruoja“ armiją Polocko regione. Įtartinas esąs tas faktas, kad prieš kelias dienas vyriausiasis kariuomenės vadas Sergėjus Kamenevas su specialiu štabo traukiniu per Polocką atvyko į Sebežą, į Latvijos pasienį ir apžiūrinėjo pasienio vietas. Iš Kaukazo į Rusijos šiaurę yra permetamos Semiono Budionovo kavalerijos divizijos, taip pat Sibiro divizijos traukia į vakarinius rajonus⁷³.

Vardydamas šiuos faktus, Z. A. Mejerovicus jautėsi tvirtai, nes po ranka turėjo savo šalies karo ministro ir vyriausiojo kariuomenės štabo pranešimus, kuriuose patikimai liudyta, jog nuo rugsėjo antrosios pusės Rusijos armija pradėjo masiškai judėti vakarinės sienos link. S. Budionovo raitelių buvo regėta Drisos rajone, prie Polocko atsirado naujų artilerijos ir pėstininkų dalinių, turinčių net pontoninių tiltų, o spalio 15–16 d. S. Kamenevo traukinys kursavo Latvijos pasieniu (vyko per Polocką į Sebežą, paskui Pskovo kryptimi); po trijų dienų tenai pasirodė net butininkų, turėjusių įrengti patalpas

⁶⁹ *RSPIA*, f. 17, ap. 3, b. 388, l. 2.

⁷⁰ Pabraukta J. Stalino.

⁷¹ Ten pat, f. 558, ap. 11, b. 25, l. 29.

⁷² Edgaras Andersonas ir Rihardas Treijs netiksliai nurodo, kad tas susitikimas įvyko tik spalio 26 ir 27 dienomis. ANDERSONS, Edgars. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika*, 1 sēj. Stockholm, lpp. 91; TREIJS, Rihards. *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Rīgā, 2003, lpp. 128–129.

⁷³ 1923 10 24 Latvijos užsienio reikalų ministerijos telegrama šios šalies pasiuntinyboms Paryžiuje, Londone, Varšuvoje, Berlyne, Romoje, Kaune, Helsinkyje, Maskvoje; 1923 10 25 ministerijos pranešimas pasiuntinyboms ir konsulatams Stockolme bei Niujorke. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 192–193, 194.

naujiems daliniams dislokuoti⁷⁴. Pokyčiai buvo tikrai ryškūs, nes 1922 m. gale Latvijos pasienyje rusai teturėjo 4 patrankas⁷⁵

Taigi, ne J. Stalino pasiuntinys rėmė latvius prie sienos, o pirmiausia šie prirėmė V. Kopą prie sienos tiksliais kariniais duomenimis. Svečias net nebandė jų neigti, dargi pripažino, kad latvių pateikta informacija yra „teisinga“⁷⁶. Atvykėlis teisinosi, kad kariuomenės koncentracijos tikslas tesąs „morališka“ palaikyti „Vokietijos proletariatą“, bet kartu nurodė, kad šia demonstracija siekiama paskatinti „vieną ar kitą kaimyninę valstybę“ tapti apdairesnę, atsargesnę ir neveikti prieš „Vokietijos revoliuciją“. Taigi, svečias tarsi ir grasino, mėgindamas kontratakuoti, pereiti į puolimą. Jis savo šalies tikslus ėmė dėstyti maskuodamas, įvilkdamas į iš anksto sumanytą legendą. Aiškinta, kad bolševikų pripažinta Baltijos valstybių nepriklausomybė yra tapusi tarptautinės politikos veiksmu, todėl jie supranta, kad Rusijos karas su tomis valstybėmis galėtų sukelti „pasaulinį gaisrą“. Iš pradžių Anglija liktų neutrali, bet jei visas Europos kontinentas imtų virsti komunistiniu, ši įsikištų. Rusija karo nenorinti. Vis dėlto V. Kopas numatantis, kad, komunistams įsigalint Vokietijoje, Prancūzija pradės jos blokadą, tad nutrūks Vokietijos ir Rusijos susisiekimas jūromis. Maža to, Prancūzija vers Lenkiją ir Baltijos šalis užblokuoti Rusijos susisiekimą su Vokietija ir sausuma. Tokiu atveju būtų galutinai panaikinta galimybė Rusijai suteikti „moralinę ir materialinę paramą vokiečių proletariatui“⁷⁷. Su tuo ji niekada negalės susitaikyti ir, jei taip įvyktų, „Rusija bus priversta ginklu prasiskinti sau kelią į Vokietiją“. Taigi, sovietų pasiuntinys jau 1923 m. vykdė J. Stalino sumanymą – grasinti latviams. Taip pat turi pagrindo istoriografijoje minimas faktas, kad V. Kopas Z. A. Mejerovicui pareiškė, jog baltiečių įsitraukimą į „ekonominę Vokietijos blokadą“ sovietų vyriausybė traktuos kaip „casus belli“⁷⁸, tik tai buvo padaryta gana švelniai, sakytume, diplomatiškai.

Taip pagrasinęs svečias puolė aiškinti, jog vykdo kilnią misiją – išvengti karo. Jo galima išvengti, jei Rusija ir Baltijos valstybės pasirašytų garantijų paktą, kuri sudarytų trys dalys: 1) Latvija garantuoja „désinterressement“ galimais pokyčiais Vokietijoje; 2) susisiekimas tarp Rusijos ir Vokietijos lieka nepakitęs, nepriklausomai nuo galimų įvykių Vokietijoje; 3) Latvija ir Rusija įsipareigoja viena kitos nepulti⁷⁹. Z. A. Mejerovicas atsakė, kad tos pačios dienos (spalio 24-osios) vakare išvyksta į Taliną, į jau anksčiau sumanytą konferenciją, todėl atsakymą duos, kai grįš į Rygą ir pasitars su savo vyriausybe bei

⁷⁴ Karo ministro pranešimas Z. A. Mejerovicui. Ten pat, l. 199–200.

⁷⁵ STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*, lpp. 144.

⁷⁶ 1923 10 25 Latvijos UR ministerijos pranešimas visoms šalies pasiuntinybėms ir konsulatams Stockolme bei Niujorke. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 194.

⁷⁷ Ten pat, l. 196.

⁷⁸ ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*, с. 177; ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. *Дипломатическая деятельность В. Л. Коппа и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г.*, с. 96.

⁷⁹ 1923 10 24 Latvijos užsienio reikalų ministerijos telegrama šios šalies pasiuntinybėms Paryžiuje, Londone, Varšuvoje, Berlyne, Romoje, Kaune, Helsinkyje, Maskvoje. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 192–193; *Документы внешней политики СССР*, т. 8, с. 775–776.

parlamentu. V. Kopas irgi pasisakė, jog tą patį vakarą išvyksta į Kauną, po to į Varšuvą, tik abejojantis, ar Lenkija priims pasiūlymą, esą ji norinti įsiveržti į Aukštutinę Sileziją, Gdanską ir Rytų Prūsiją, o tai reikštų „visuotinį karą“⁸⁰.

Veikiausiai toks buvo jų pokalbis, – bent jau taip rodo latviški šaltiniai. Pats V. Kopas, atrodo, buvo linkęs kiek pasigirti vizito laimėjimais. Jo nurodymu, spalio 24 d. pasiūstoje telegramoje G. Čičerinui teigiama, kad „Latvijos vyriausybė oficialiai pareiškė“, jog išlaikys visišką neutralitetą „Vokietijos įvykių“ atžvilgiu, net jei patirs Anglijos ar Prancūzijos spaudimą arba jei į tuos įvykius kišis Lenkija. Esą neutralitetas reikš, kad Rusija per Latviją turės susisiekimą su Vokietija, taip pat kad Latvija pasirašys pasiūlytą paktą, jei tik sovietai įsipareigos jos nepulti⁸¹. Remdamasis Lenkijos diplomatų liudijimais, istorikas Prochoras Olšanskis teigė, kad Z. A. Mejerovicas nebuvo toks nuolaidus – V. Kopui net pareiškęs, kad sovietai, ir labai stengdamiesi, nepalauš baltiečių solidarumo⁸².

Gal dėl to, duodamas interviu spaudai, V. Kopas gana nelaukta pažymėjo neprieštaraujantis Baltijos sąjungai, tik esą svarbu, kad ji nebūtų nukreipta prieš Maskvą. Tai jau buvo didelė nuolaida, bet veikiausiai padaryta taktiniais sumetimais. Viešai kalbant nevengota manipuliacijų ir propagandos. Interviu metu buvo griežtai paneigta, kad sovietų kariuomenė koncentruojama Latvijos pasienyje, akcentuotos Maskvos galimos nuolaidos baltiečiams. Žadėta pasirašyti su Latvija prekybos sutartį, grąžinti jai išvežtas kultūros vertybes, suteikti Taikos sutartyje pažadėtas miško koncesijas, didinti tranzitą per Ventspilio uostą, tenai įrengti grūdų elevatorių⁸³ ir t. t. Būtent aptariamo vizito metu Rusija grąžino Latvijai didelę dalį Rygos politechnikos instituto bibliotekos, kurios ji bergždziai prašinėjo jau trejus metus⁸⁴.

Nors pažadėjo šias nuolaidas ir davė dar labiau viliojančių pažadų, V. Kopas turėjo išvykti iš Rygos, negavęs jokių realių garantijų dėl raudonarmiečių praleidimo. Derybos tuo klausimu toliau vyko įprastais diplomatiniais kanalais ir tarpais buvo gana įtemptos. Štai Latvijos pasiuntinys Maskvoje Karlis Ozolas (*Kārlis Ozols*) savo atsiminimuose liudija, kad, latviams nesutinkant praleisti „rusų armijos į Vokietiją“, V. Kopas sykį stačiai jam pareiškė: jei jūs, kaip sumanę, pagal savo užgaidas tai atversit, tai užversit savo duris, tai jos gali iššokti iš vyrių (rus. *выскочить из шарниров*)⁸⁵.

Pabuvojęs Rygoje, V. Kopas į Taliną nevažiavo – matyt, dėl to, kad tenai rezidavęs sovietų pasiuntinys Leonidas Starkas (*Леонид Старк*) gana išsamiai informavo jį apie Estijos vyriausybės nuostatą dėl „galimų įvykių Vokietijoje“ – paisyti neutralumo ir „laikytis gynybinės taktikos“. Aptariamo vizito metu L. Starkas atvyko į Rygą, ir ten V. Kopas tiesiogiai instruktavo jį, kaip toliau derėtis su Estijos vyriausybe. Grįžęs į Taliną,

⁸⁰ Ten pat, l. 193.

⁸¹ RFUPA, f. 04, ap. 60, sg. 446, b. 58581, l. 46.

⁸² ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*, c. 178.

⁸³ *Известия*, 1923, spalio 27; *RSPIA*, f. 325, ap. 2, b. 27, l. 137–143; *Latvijas kareivis*, 1923, spalio 25.

⁸⁴ STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*, lpp. 149.

⁸⁵ ОЗОЛС, Карлис. *Мемуары посланника*. Москва, 2015, c. 172.

sovietų pasiuntinys jai irgi pasiūlė pasirašyti panašų į Rygoje pristatytą neutralumo ir nepuolimo paktą⁸⁶. Estai taip pat neskubėjo prisiimti rizikingų įsipareigojimų.

Antrajame vizito punkte, Kaune, V. Kopo laukė jo pasiūlymais kiek labiau suinteresuoti politikai. Matydami, kad Lietuva neturi tiesioginės sienos su Rusija, jie mažiau baiminosi dėl jos kariuomenės įsikverbimo. Lietuvos karinės institucijos dažnai skeptiškai, nepasitikėdamos vertindavo Latvijos karinių žinybų surinktus duomenis apie sovietų armijos persigrupavimus prie savo vakarinių sienų, net apie jos telkimą ties Vilniaus koridoriumi⁸⁷, nors apskritai tokio pobūdžio latvių turėtos žinios atrodo patikimesnės nei lietuviškos, kuriomis remiantis, pavyzdžiui, pranešta, kad 1921 m. vasarą „pats Kremlius“ ištisas savaites maitinosi vien bulvėmis⁸⁸.

Lietuvos politikai, nors ir mažiau nei jų kaimynai, jautė bolševikų pavojų, aišku, neketino įsipareigoti per šalies teritoriją praleisti SSRS kariuomenę. Tačiau tiems politikams krebždėjo mintis, jog, pasinaudojant V. Kopo pasiūlymais, galima iškelti gyvybiškai svarbų Vilniaus klausimą, kuris tarsi buvo palaidotas 1921 m. Rygos sutartimi ir 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos nutarimu, kuriuo buvo pripažintos rytinės Lenkijos sienos. Brėško viltis, kad nauju susitarimu sovietai gali patvirtinti, jog tebegalioja liepos 12 d. Taikos sutartis, kuria Vilnius ir kitos rytinės teritorijos buvo pripažintos Lietuvai. Taip pat tikėtasi, kad tuo susitarimu Lietuvai bus pripažintas ką tik prie jos prijungtas Klaipėdos kraštas.

Vis dėlto V. Kopui labiau rūpėjo ne Lietuvos, o Vokietijos interesai. Į Kauną jis vežėsi pakto projektą, kuriame buvo pabrėžtas ne Lietuvos, o Vokietijos teritorinis vientisumas, t. y. viename iš punktų teigta, kad Lietuva atsisako pretenzijų į Rytų Prūsijos žemes, į „vokiškąją Tilžę“⁸⁹. Vis dėlto apie derybas su Lietuvos premjeru ir užsienio reikalų ministru Ernestu Galvanausku į Maskvą skriejo gana optimistiški V. Kopo pranešimai. Spalio 25 d. telegramoje G. Čičerinui (kopijos Politbiuro nariams) rašoma: „Į Vokietijos vidaus permainas Lietuva reaguos visiškai neutraliai (rus. *абсолютно нейтрально*) ir nepažeis teritorinių sienų. Mums laiduojama ekonominio susisiekiimo su Vokietija galimybė, kadangi tranzitiniai keliai eina per Lietuvą. <...> Kilus mūsų konfliktui su Lenkija, Lietuva mums garantuoja bent draugišką neutralumą“⁹⁰. Vėliau V. Kopas rašė, esą lietuviai ne tik priėmė jo pasiūlymus, bet ir išplėtė juos iki „karinės sąjungos idėjos“⁹¹. Tarp diplomatų net sklido kalbos, neva Kaune buvo gautas sutikimas per Lietuvos teritoriją praleisti Raudonąją armiją⁹².

Remdamiesi lietuviškais šaltiniais, galime teigti, kad tokių nuolaidų ar garantijų E. Galvanauskas nesuteikė, tik sutiko dėl daugelio iš jų derėtis. Buvo sutarta, kad Maskvoje

⁸⁶ 1923 10 26 L. Starke telegrama V. Kopui ir G. Čičerinui. *RFUPA*, f. 04, ap. 60, sg. 446, b. 58581, l. 47.

⁸⁷ *Lietuvos CVA*, f. 929, ap. 2, b. 544, l. 182–184.

⁸⁸ Ten pat, l. 184.

⁸⁹ *RFUPA*, f. 04, ap. 60, sg. 27, b. 55, l. 12.

⁹⁰ Ten pat, sg. 446, b. 58581, l. 51.

⁹¹ Ten pat, ap. 27, sg. 182, b. 55, l. 16.

⁹² Ten pat, b. 52, l. 74–75.

ir Kaune bus rengiamas abiejų pusių garantijų ir neutralumo paktas. Apskritai pasitarimai su E. Galvanausku nebuvo V. Kopui vien rožėmis kloti. Kaip ir Rygoje, Kaune jis grasino, kad „tranzito laisvės“ suvaržymus Maskva traktuos kaip „casus belli“⁹³.

V. Kopo vizito punktas – apsilankymas Varšuvoje spalio 28 – lapkričio 6 d. istoriografijoje dažnai traktuojamas kaip kulminacinis ir aptariamas plačiausiai, o apie kitus užsimenama vos probėgšmais. Net tą vizitą savo akimis stebėjęs G. Besedovskis netiksliai teigė, neva V. Kopas tiesiai iš Rygos, „aplenkdamas Lietuvą, vyko į Varšuvą“⁹⁴. Ten jis ilgiausiai derėjosi ir gavo kone aiškiausią neigiamą atsakymą, nors ultimatyvių reikalavimų, tokių kaip Rygoje, nekėlė⁹⁵. Jam buvo pasakyta, jog tranzitas yra ekonominė kategorija ir „politinių užuominų“ apie „kitų tautų vidaus reikalus“ jokiam oficialiame dokumente negali būti. Lenkija nesikiša ir nesikiš į kitų šalių vidaus reikalus, tad negali palaikyti SSRS suinteresuotumo skatinti revoliuciją Veimaro Respublikoje⁹⁶. Gavęs tokių žinių, Politbiuras jau lapkričio 3 d. nusprendė „baigti tuo tarpu“ zonuoti Lenkiją ir nutraukti su ja „tranzito derybas“⁹⁷, nors pats V. Kopas dar tris dienas bandė jas reanimuoti.

Toks atkaklumas gal sietinas su tuo, kad V. Kopas Varšuvoje zondavo galimybę slapta su ja susitarti dėl Raudonosios armijos praleidimo per Lenkijos teritoriją, tiksliau – jos valdomu Vilniaus koridoriumi. Įtikinėta, kad tai bus Lenkijai nepavojinga, gal tik tris dienas trukianti akcija: bus permetama tik „keletas sovietinės kavalerijos brigadų“, karinės medžiagos bus vežamos užplombuotais vagonais, kurių lenkų pareigūnai negalės tikrinti, bet šie vagonai vyks sutartais maršrutais. Pasaulio opinijai tai bus pristatyta kaip „savavališka“ akcija, už kurią nebūsimančios atsakingos nei SSRS, nei Lenkijos vyriausybės, bet pastaroji už ją gausianti riebią kompensaciją: jai iš karto bus atlyginti per žygį patirti nuostoliai, atsivers tranzitiniai keliai per neapbrėpiamą SSRS teritoriją į „Artimuosius ir Tolimuosius Rytus“, Lenkija atgaus pagal taikos sutartį priklausančius, bet vis neišmokamus pinigus (30 mln. aukso rublių) ir pagaliau gaus „veiksmų laisvę“ Rytų Prūsijoje⁹⁸.

Lenkija tokius pasiūlymus atmetė, bet sovietai jais ir toliau manipuliavo, ypač plačiai naudojo Rytų Prūsijos kortą: ją kaišiojo lenkams, bet potencialiems jų sąjungininkams, pavyzdžiui, latviams, kaip minėta, teigė, neva patys lenkai turi teritorinių kėslų Vokietijoje. Ji irgi gąsdinta tais kėslais, net sklandė gandų, esą Lenkija yra susitarusi su Lietuva pasidalyti Rytų Prūsiją, tad neatsitiktinai V. Kopas siūlė Lietuvai atsisakyti pretenzijų į Tilžę ir pridūrė, jog lenkams bus pasipriešinta, jei jie kėsinsis į Vokietijos žemes. Įdomiausia yra tai, kad patys bolševikų lyderiai samprotavo, jog Vokietija, tapusi komunistinė, galbūt turės „pereiti per savąjį Brestą“, t. y. jai, kaip ir revoliucinei Rusijai, gali tekti trumpam atsisakyti kai kurių teritorijų. Manyta, jog jai net būtų naudinga bent

⁹³ Ten pat, ap. 32, sg. 213, b. 52573, l. 17.

⁹⁴ БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*. Париж, 1930, с. 139.

⁹⁵ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*, т. IV, с. 249.

⁹⁶ 1923 11 02 telegrama G. Čičerinui ir Politbiuro nariams. *RFUPA*, f. 04, ap. 60, sg. 446, b. 58581, l. 71.

⁹⁷ 1923 11 03 Politbiuro posėdžio protokolas. *RSPIA*, f. 17, ap. 3, b. 390, l. 2.

⁹⁸ БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*. Париж, 1930, с. 139–140.

laikiniai netekti Rytų Prūsijos, nes ši, kaip kraštas, kuriame viešpatauja dvarininkai, gali „nepritapti“ prie revoliucinės Vokietijos ir net virsti savotiška „vokiečių Vandėja“⁹⁹.

Vakarų paramos perspektyvos

Lenkijos ir Baltijos šalių nesutikimas priimti V. Kopo pasiūlymus dažnai aiškinamas tuo, kad Vakarų valstybės, pirmiausia Prancūzija ir Anglija, atidžiai sekdamos jo vizitą, aktyviai skatino nesutikti, visokiais būdais ragino vilkinti su juo derybas ir išvengti susitarimo; sovietinėje ir iš dalies dabartinės Rusijos istoriografijoje aiškinama, neva Maskvos pasiūlymai buvo nepriimti dėl vakariečių spaudimo¹⁰⁰. Reikia pasakyti, kad patys sovietų diplomatai tai paneigė. Štai pasiuntinys Kaune I. Lorencas, atlikęs tuo klausimu specialų tyrimą, gruodžio 11 d. V. Kopui pranešė, kad Lietuva nėra paklusni Antantei¹⁰¹. Galima teigti, jog SSRS kaimynės užtvarą jos ekspansijai kūrė ir išlaikė rimtai, atsakingai, gal net atsakingiau nei Vakarų valstybės. Štai Lenkija dar prieš atvykstant V. Kopui paprašė Prancūzijos demonstracijos tikslams atsiųsti savo karinę eskadrą į Gdanską¹⁰². Ypač nuoseklios buvo Latvijos pastangos atkreipti vakariečių dėmesį į agresyvias SSRS užmačias.

Po V. Kopo vizito Rygoje Z. A. Mejerovicas kreipėsi į Anglijos, Prancūzijos ir Italijos vyriausybes ir paprašė jų skubiai atsakyti į tris klausimus: 1) ar jos galėtų įspėti Rusiją, kad ši nustotų koncentruoti kariuomenę Latvijos pasienyje ir nedrįstų jos pulti; 2) ką jos darys, kokios pagalbos suteiks, jei Rusija vis dėlto puls Latviją; 3) kokią poziciją jos užims, jei Rusijos užpulta Latvija kreipsis į Tautų Sąjungą pagalbos¹⁰³.

Išgauti tiesius atsakymus į šiuos klausimus Latvijos diplomatomis sekėsi labai sunkiai. Minėtų trijų valstybių atstovai Rygoje ilgai vengė aiškiai atsakyti, Latvijos pasiuntiniai Londone, Paryžiuje ir Romoje, galima sakyti, tiesiog numynė tenai esančių užsienio reikalų ministerijų slenkstį, kol sulaukė apytikslio atsakymo. Apskritai delsta ir išsisukinėta, vis aiškinta, kad sąjungininkai – Antantės šalys – turi susitarti, o valstybių vadovai ar kiti politikai yra užsiėmę svarbiais reikalais. Latvijos diplomatai buvo siuntinėjami nuo Ainošiaus pas Kaiposių. Tai rodo išsamios Latvijos pasiuntinių Londone Georgo Bisenieko (*Georgs Bisenieks*), Paryžiuje – Olgerdo Grosvaldo (*Olģerds Grosvalds*), Romoje – Mikelio Valterio (*Miķelis Valters*) ataskaitos ir veikla tuo atsakingu laikotarpiu¹⁰⁴.

⁹⁹ Ten pat, p. 141.

¹⁰⁰ Žr. ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*, c. 179; ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. *Дипломатическая деятельность В. Л. Коппа и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г.*, c. 100, 110, 113, 157 ir kt.

¹⁰¹ RFUPA, f. 04, ap. 27, sg. 183, b. 52, l. 121.

¹⁰² ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*, c. 181.

¹⁰³ Kartais šie trys klausimai sujungiami į du: *Documents on British Foreign Policy 1918–1939*. London, 1981, Ser. 1, Vol. 23, p. 993.

¹⁰⁴ Žr. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 73–133 ir kt.

Kad ir nelabai aiškūs, atsakymai buvo vis dėlto suprantami. Štai prancūzų diplomatai O. Grosvaldui nuo lapkričio 7 d. ne kartą aiškino, kad negali niekaip įspėti Rusijos ar jai patarti, nes su ja Prancūzija nepalaiko diplomatinių santykių. Į antrąjį klausimą buvo atsakoma irgi panašiai: kariniu aspektu SSRS yra visiškai nusilpusi, todėl nieko negali užpulti, tad ir Latvijai pavojus būti užpultai negresia¹⁰⁵. Ir iš viso ji negali tikėtis karinės pagalbos, nes nėra sudariusi su Prancūzija jokios karinės sąjungos. Kas kita – Lenkija, kuri yra pasirašiusi sąjunginę sutartį: jei tik Vokietija pultų Lenkiją, prancūzai mestų savo divizijas per Reiną. Tačiau O. Grosvaldui paklausus, kaip būtų, jei Lenkiją pultų sovietai, jis gavo gana tiesų atsakymą, kad „aktyvi karinė pagalba“ tėra numatyta puolant Vokietijai, o ne Rusijai; jai ėmusis agresijos, Varšuva, kaip ir 1920 m., iš Paryžiaus sulauktų paramos karine medžiaga, kreditais, karininkų misijomis¹⁰⁶.

Toliau derantis Prancūzijos diplomatai vis dėlto pažadėjo, kad bolševikų užpulta Latvija gaus pagalbos kreditais, karinėmis medžiagomis ir sulauks instruktorių, bet tai jau būtų maksimumas, ko galima tikėtis. Panašiai atsakė ir anglai (žadėjo dar atsiųsti ginklą), ir italai (žadėjo nelikti abejingi, o valdžioje jau buvęs Benitas Musolinis gyrėsi Latvijos pasiuntiniui leidęs suprasti sovietams, jog latviams reikia palikti ramybėje), tik pastarųjų atsakymo teko laukti ilgiausiai. Visos trys Vakarų valstybės teigiamai atsakė tik į trečiąjį Z. A. Mejerovico klausimą. Jos pažadėjo suteikti Latvijai visą galimą pagalbą, kuri jai priklauso kaip Tautų Sąjungos narei. Vienoje iš ataskaitų O. Grosvaldas suformulavo pesimistinę išvadą, jog nė viena didžioji valstybė nepadės latviams apsiginti nuo Rusijos¹⁰⁷. Tiesa, jam pavyko išlupti pažadą, kad, latviams kartu su lenkais prašant, Prancūzijos karinė eskadra gali atplaukti į Baltijos jūrą¹⁰⁸, o G. Biseniekas kartu su britų generolais planavo, panaudodami savo šalies ginklus, suformuoti 100 tūkst. karių Latvijos armiją¹⁰⁹. Tačiau tai iš esmės liko tik svarstymų lygmens. Pats Prancūzijos premjeras Raimonas Puonkarė (*Raymond Poincaré*) teikėsi atsakyti, kad jo šalies eskadra į Baltijos jūrą neplauks, tai esąs perteklinis reikalas¹¹⁰. Vakariečiai iš esmės laikėsi nusistatymo, kad pačios Baltijos šalys, taip pat Lenkija turi sudaryti karines sąjungas ir susitarti dėl bendros gynybos. Šiuo atveju irgi kildavo keblumų. Paaiškėjo, kad lenkai savo gynybos planuose nebuvo numatę ginti nuo Rusijos savo šiaurinių teritorijų, dargi ketinta atsitraukti iš Vilniaus: manyta, jog siauras Vilniaus koridorius netinka karinėms operacijoms¹¹¹. Užnugaryje esančia Lietuva nepasitikėta. Tas pats G. Biseniekas rašė Z. A. Mejerovicui, kad, kilus pavojui iš Rytų, Lietuva gali „atsukti ginklus prieš Lenkiją“ arba sovietai, verždamiesi į Vokietiją, gali „Lietuvą sumalti“, o gal ir patraukti ją į savo pusę¹¹².

¹⁰⁵ 1923 11 07 O. Grosvaldo ataskaita Z. A. Mejerovicui. Ten pat, l. 66–68.

¹⁰⁶ 1923 12 10 O. Grosvaldo pranešimas Z. A. Mejerovicui. Ten pat, l. 79–80.

¹⁰⁷ 1923 11 07, 19 O. Grosvaldo ataskaitos Z. A. Mejerovicui. Ten pat, l. 66–68, 73–74.

¹⁰⁸ 1923 10 27 O. Grosvaldo pranešimas Z. A. Mejerovicui. Ten pat, l. 53.

¹⁰⁹ 1923 10 31 G. Bisenieko pranešimas Z. A. Mejerovicui. Ten pat, l. 107.

¹¹⁰ STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*, lpp. 154.

¹¹¹ Ten pat, l. 106.

¹¹² 1923 10 28, 12 14 O. Grosvaldo pranešimai. Ten pat, l. 94, 104.

E. Galvanausko ir Z. A. Mejerovico lankstumas ir tvirtybė

Nepaisydamos tokio nepasitikėjimo ir neturėdamos garantuotos Vakarų valstybių paramos, Baltijos šalys ir Lenkija nesutiko suteikti sovietams „revoliucinio tranzito“ į Vokietiją. Po V. Kopo vizito, kai vokiškasis revoliucingumas ėmė slopti, jie dar tikėjosi naujos, stipresnės komunistinės bangos; esą pagrindinės jėgos į kovą dar nebuvo mes-tos. Lapkričio 3 ir 11 d. Politbiuro sprendimuose buvo nurodyta, jog „galbūt nusikeliant Vokietijos įvykiams“ karinis pasirengimas neturi silpnėti, o Raudonoji armija dar turi „pasipildyti“¹¹³. Patys raudonarmiečiai, ypač jų vadai ir komunistų propagandistai, su-sitelkę ties Vilniaus koridoriumi ir Latvijos bei Lenkijos pasieniuose, niekaip negalėjo susitaikyti su mintimi, kad reikės atsitraukti nepabuvojus revoliuciniame Berlyne. Kaip rodo tuose pasieniuose susitelkusių bolševikų veikėjų atsiminimai, pabuvoti tenai „be-protiškai norėta“, tikėta, jog po to įvyks „esminis istorinis lūžis“¹¹⁴, kuriam kelią tiesė ir V. Kopas, nuvykęs į Rygą, Kauną ir Varšuvą.

Tokiomis aplinkybėmis SSRS vakarų kaimynės ir toliau buvo verčiamos pasirašyti sovietų pasiūlytą nesikišimo ir garantijų paktą, dėl kurio intensyvios derybos vyko 1923 m. paskutiniuosius mėnesius ir kitų metų pradžioje. Su kiekviena iš Baltijos šalių tartasi atskirai. Derybų smaigalys buvo nukreiptas į Lietuvą: tikėtasi, kad ji, ką tik pri-sijungusi Klaipėdą ir norėdama prisijungti Vilnių bei apsisaugoti nuo galimo Lenkijos puolimo, susivilios bolševikų pasiūlymais. Tuos pasiūlymus iš principo palaikė mūsų pasiuntinys Maskvoje Jurgis Baltrušaitis, kurio pranešimuose į Kauną palaikymas išreiš-kiamas tarpais didžiai emocingai: jis teigė, jog nepriimant pasiūlymų Lietuvai „iš tikrųjų“ gali išmušti „paskutinio kryželio valanda“¹¹⁵. Iš Maskvos pusės susitarimą aktyviausiai stūmė G. Čičerinas ir, aišku, susitarimų iniciatorius. 1923 m. gruodžio 28 d. pranešime E. Galvanauskui J. Baltrušaitis rašė: „Koppas taip neduoda man ramumo, kad aš jau priverstas slėptis nuo jo. Labai patariu pasirašyti protokolą <...>“¹¹⁶.

Ką gi ketinta pasirašyti? Buvo parengti net trijų dokumentų projektai. Tik pirmasis tiesiogiai išplaukė iš vizito metu pasiūlyto protokolo, o antruoju ir trečiuoju lyg turėjo būti atsižvelgta į Lietuvos interesus. Antrasis dokumento projektas buvo SSRS ir Lietuvos karinė konvencija, kurią turėjo pasirašyti abiejų šalių generaliniai štabai ir kurioje buvo numatyti bendri ar koordinuoti veiksmai tuo atveju, jei kiltų „karinių komplikacijų“ su Lenkija. Konvencija turbūt turėjo būti pasirašyta slapta. Trečiasis dokumento projektas buvo jau platesnė politinė sutartis, susidedanti iš 6 straipsnių, iš kurių trys pirmieji atrodo svarbiausi. Pirmajame buvo numatyta, kad susitariančios šalys, kilus kariniam SSRS ir Lenkijos konfliktui, turi veikti sutartinai pagal numatytą generalinių štabų konvenciją. Antruoju Maskva įsipareigoja, „kai tik leis karinės aplinkybės“, grąžinti

¹¹³ *RSPIA*, f. 17, ap. 3, b. 391, l. 2.

¹¹⁴ Žr., pavyzdžiui, ГУС, Михаил. *Безумные свастики*. Москва, 1973, c. 28, 30.

¹¹⁵ 1923 12 22 J. Baltrušaičio pranešimas E. Galvanauskui. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 86.

¹¹⁶ 1923 12 28 J. Baltrušaičio pranešimas E. Galvanauskui. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 82.

Lietuvai Vilnių ir kitas teritorijas, kurios buvo numatytos 1920 m. liepos 12 d. sutartimi. Trečiuoju Lietuva pasižada nesudaryti su Lenkija jokių sutarčių, prieš tai jų nesuderinusi su SSRS¹¹⁷. Tokiems projektams pritarė ne tik URLK kolegija, bet ir Politbiuras 1923 m. gruodžio 13 d. posėdyje; tiesa, pastaroji instancija trečiąjį dokumentą kiek pakoregavo, nurodydama, kad Vilniaus krašto valstybinė priklausomybė turi būti nustatyta remiantis tautų apsisprendimo teise¹¹⁸. Ši korekcija, aišku, nuolaidas Lietuvai gerokai sumenkino.

Igyvendinti parengtus susitarimus trukdė ne tiek šis pakeitimas, kiek Maskvos nusistatymas, kad pirmiausia reikia pasirašyti pirmąjį dokumentą, t. y. iš esmės V. Kopo parengtą protokolą, ir tik po to ateis eilė likusiesiems. Protokolą sudarė trys punktai. Pirmuoju punktu susitariančios šalys turėjo išsipareigoti „nesikišti į Vokietijos vidaus reikalus ir nekludyti viena kitai palaikyti ekonominių ryšių su Vokietija, nepaisant galimų jos vidaus tvarkos permainų“. Antruoju punktu Lietuva privalėjo pasižadėti „nepažeisti Vokietijos teritorinio vientisumo“ ir leisti „SSRS laisvą tranzitą į Vokietiją ir iš Vokietijos“. Trečiuoju punktu susitariančios šalys „garantuoja viena kitai palankų (prielankų) neutralumą, jei viena iš jų būtų užpulta trečiosios valstybės“. Palankus neutralumas čia suprantamas taip, kad tai trečiajai valstybei nė viena susitarianti šalis neteikia jokios paramos (net netiesioginės), o tranzitas į užpultąją šalį ir iš jos vykdomas visokiais – be išimties – krovniais¹¹⁹.

Taigi protokole buvo sukoncentruoti vien sovietų interesai, visi trys punktai, faktiškai dubliuojantys vienas kitą, turėjo garantuoti bet kokią tranzitą per Lietuvą, nepaliekant jai jokių saugiklių. Dėl to E. Galvanauskas nesiryžo jo pasirašyti, nors sovietų diplomatai, dažnai prisidedant ir mūsų pasiuntiniui J. Baltrušaičiui, nuolat ragino tai padaryti. Maskvos pasiuntiniui Kaune I. Lorencui mūsų premjeras nurodė, jog neriboto tranzito pripažinimas „be galo pavojingas“ Lietuvai dėl precedento Lenkijai reikalauti praleisti jos prekes per Lietuvos teritorijas¹²⁰, o to negali būti, kol Vilnius negrįš teisėtam šeiminkui.

Laiške J. Baltrušaičiui premjeras dar detaliau aiškino:

„p. Kopo pateiktas protokolo projektas SSRS labai naudingas. Lietuvai gi, praktiškai nieko neduodęs. Bet man nesuprantamas čia <...> Vokietijos interesų gynimas. SSRS tokį protokolą siūlydama norėtų <...> per daug kiškių nušauti: a) gauti liuosą tranzitą imtinai, „visokių prekių ir visokiomis politinėmis aplinkybėmis“, vadinasi Lietuva turėtų praleist karo medžiagą ir kariuomenę Vokietijai ir SSRS su kuom nors kariaujant <...>. b) Lietuva pasilikėtų neutrali, kuomet SSR kariautų <...>, tai visai negalimas

¹¹⁷ 1923 12 13–14 P. Kopo dokumentai, parengti Politbiuro nariams. *RSPIA*, f. 325, ap. 2, b. 27, l. 109.

¹¹⁸ 1923 12 13 Politbiuro posėdžio protokolas. Ten pat, f. 17, ap. 3, b. 399, l. 2.

¹¹⁹ Lietuvos archyvuose yra išlikęs protokolo tekstas tiek lietuvių, tiek rusų kalba: 1923 12 05 J. Baltrušaičio telegrama E. Galvanauskui. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 89–90; Protokolo tekstas rusų kalba. Ten pat, l. 79–80.

¹²⁰ 1924 01 04 I. Lorencio pranešimas V. Kopui. *RFUPA*, f. 04, ap. 27, sg. 183, b. 52017, l. 4–5.

daiktas. c) Nėra garantijų, kad SSRS nepultų Latvių ir Estų. Lietuva gi negali leisti, kad tas valstybes SSRS sunaikintų¹²¹.

Tai – komentarų nereikalaujantis, aiškus dokumento įvertinimas. E. Galvanauskas taip pat aiškiai nurodė iš šio vertinimo išplaukiančią savo poziciją:

„Protokolo pasirašymu mes neprisidėtume prie taikos palaikymo, bet tik prie SSRS padrašinimo vesti avantiūrų politiką ir prie Lietuvos į karą įtraukimą ir mūsų valstybės pražudymo. Todėl tas protokolas <...> turi būti visai kitaip perredaguotas <...>. Su SSRS mums svarbu: 1) patikrinti mūsų sienas Maskvos sutartimi nustatytas ir sienas su Vokietija <...>. SSRS turi mums tas sienas garantuoti <...>; 2) Tranzito klausimais turime išdirbti detalizuotą konvenciją <...>; 4) Kol nebus Vilniaus klausimas išrištas, SSRS tranzito per Lietuvos žemes (lenkų administruojamas) būti negali. Be to, neutraliteto klausimu tenka kalbėtis sutartinai su Estais ir Latviais.“¹²²

Taigi, matome, kad Lietuvos premjeras turėjo savarankišką, šalies interesus atitinkančią nuostatą. Jis nepasidavė nei V. Kopo, nei kitų sovietų diplomatų įkalbinėjimams, netgi grasinimams. 1924 m. sausio 14 d. J. Baltrušaitis atsiuntė į Kauną pranešimą, kad sovietai nepripažins Lietuvai Klaipėdos „de jure“ ir nepadės atgauti Vilniaus „de facto“ be „pamatinės politinės sutarties“¹²³ Nebežinodami, kaip bepaveikti E. Galvanauską, jie nusprendė pakviesti jį į Maskvą ir ten priremti prie sienos. Vasario 15 d. jam telegrafavo J. Baltrušaitis: „[sovietų] valdžia būtų nepaprastai užgandinta Jūsų atvažiavimu Maskvon, nes tai sutvertų sąlygas greičiausiai visų klausimų išrišimui abiejų pusių naudai“¹²⁴. Pasiuntinio raginimui premjeras nepasidavė.

Šiandien negalima nesistebėti E. Galvanausko gebėjimu sudėtingomis sąlygomis apginti Lietuvos reikalus. Jis ne tik atsispyrė pavojingiems Maskvos kerams, bet ir tuo pat metu stengėsi suartėti su šiaurės kaimynėmis Latvija ir Estija, įtvirtinti Klaipėdos susigrąžinimą tarptautiniu mastu. Šie trys klausimai buvo glaudžiai susiję. Sovietai ragino premjerą dėl Klaipėdos pripažinimo Lietuvai tartis ne su karo nugalėtojomis – Vakarų valstybėmis, bet su greta esančiomis didžiosiomis galybėmis – Vokietija ir SSRS. Neatsitiktinai Politbiuras minėtus susitarimus su Lietuva svarstė 1923 m. gruodžio 13 d. – po kelių dienų turėjo įvykti Tautų Sąjungos tarybos posėdis, kuriame E. Galvanauskas privalėjo apsispręsti, ar sutiks su tos organizacijos sprendimu Klaipėdos klausimu. Gruodžio 17 d. tas klausimas buvo atiduotas į Normano Deviso (*Norman Davis*) rankas. E. Galvanauskas neužkibo ant Politbiuro jauko – priėmė Vakarų institucijų procedūras.

¹²¹ 1924 01 03 E. Galvanausko laiškas J. Baltrušaičiui. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 72.

¹²² Ten pat, l. 73–74.

¹²³ 2014 01 14 J. Baltrušaičio telegrama E. Galvanauskui. Ten pat, l. 57.

¹²⁴ 2014 02 15 J. Baltrušaičio telegrama E. Galvanauskui. Ten pat, l. 30.

Tai iš tikrųjų buvo orientacinis apsisprendimas – Vakarai ar Rytai. Sprendė, aišku, ne vien premjeras. Į Vakarus nukreiptą sprendimą ragino priimti visuomenės mitingas, įvykęs spalio 23 d. Kauno universitete, taip pat lapkričio 25 d. diplomatų konferencija¹²⁵. Tad gal dar vertėtų diskutuoti, ar ši naujosios sintezės autorių išvada nėra per griežta: „Galvanausko tiesus kursas į Vakarus vedė į aklavietę, nes neteikė lietuviams aiškios perspektyvos nei Klaipėdoje siekiant atlaikyti vokiečių konkurenciją, nei juo labiau Vilniuje, kur dominavo lenkai“¹²⁶. Reikia pasakyti, kad tuometinio premjero pasirinktas kelias tikrai nebuvo lengvas – nelengvas ir dėl to, kad net tada, kai buvo brandinama revoliucija Vokietijoje, pastarosios šalies diplomatai toliau rūpinosi vykdyti bendrą politiką su Maskva, su ja „kooperuotis“ veikiant Baltijos šalyse. Tai rodo, pavyzdžiui, Vokietijos pasiuntinio Lietuvoje Franco Olshauseno (*Franz Olshausen*) 1923 m. spalio 9 d. pranešimas Berlynui¹²⁷. Gal tokių procesų supratimas ar bent nuojauta neleido pasirinkti kitaip. Juk Maskvos siūlytos išeitys, jos brukti susitarimai, kuriuos aptarėme ir kuriuos E. Galvanauskas pagrįstai kritikavo, buvo žymiai pavojingesni.

Tą pavojų matė ir Latvija, ir Estija, kurioms V. Kopas siūlė panašų į Lietuvai pateiktą protokolą. Su kiekviena iš trijų valstybių dėl protokolo jis tarėsi atskirai, šitaip siekdamas skaldyti jų solidarumą. Priešintis tokiai linijai buvo numatyta Latvijos užsienio reikalų ministerijos rekomendacijose, kuriose siūlytos bendros Baltijos šalių derybos protokolo klausimu¹²⁸. Tačiau bendroms deryboms nebuvo linkęs pritarti mūsų pasiuntinys Maskvoje J. Baltrušaitis. Štai gruodžio 28 d. jis rašė E. Galvanauskui: „Labai patariu pasirašyti protokolą nelaukiant latvių ir estų, jei buvo manyta reikalą koordinuoti su Rygos ir Talino nusistatymu“¹²⁹. Prieš keliolika dienų tas patarimas reikštas dar emocingiau: „aš patariu nieku būdu nerišti mūsų nusistatymo su latvių taktika ir jūsų žygių, nei su Ryga, nei su Talinu nekoordinuoti“¹³⁰. Tokie mūsų pasiuntinio Maskvoje patarimai nebeatrodo vienprasmiški, kai matome, jog jis kartu siūlė taip paveikti Latviją, kad ji pasirašytų aptariamą dokumentą. Štai viename iš cituotų laišku Lietuvos premjerui jis nurodė, jog reikia „stengtis kiek galima paveikti į latvius, kad iš Rusijos pasiūlymo nors šis tas išeitų“¹³¹.

Šie patarimai nedaug paveikė E. Galvanausko poziciją. Su šiaurės kaimynėmis jis buvo linkęs tartis tiek dėl bendros pozicijos Klaipėdos klausimu, tiek dėl sovietų pasiūlymų, su jomis mėgino kurti trišalę Baltijos sąjungą. 1923 m. spalio 7 d. jis išvyko specialaus vizito į Rygą ir tos pačios kelionės metu apsilankė Taline¹³². Abiem kaimynėms buvo pasiūlyta

¹²⁵ *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*. Vilnius, 2013, t. X, d. 1, p. 424.

¹²⁶ Ten pat, p. 431.

¹²⁷ ADAP. Serie A: 1918–1925, Bd. VIII, S. 462–467.

¹²⁸ 1923 11 27 Latvijos užsienio reikalų ministerijos raštas pasiuntiniui Maskvoje K. Ozolui. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 20.

¹²⁹ 1923 12 28 J. Baltrušaičio raštas E. Galvanauskui. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 82.

¹³⁰ 1923 12 11 J. Baltrušaičio raštas E. Galvanauskui. Ten pat, l. 84.

¹³¹ Ten pat, l. 85.

¹³² BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius, 1993, p. 91; АРУМЯЭ, Хейно. *За кулисами Балтийского союза*. Таллинн, 1966, с. 212.

gruodžio viduryje sušaukti trijų Baltijos šalių užsienio reikalų ministrų konferenciją Kaune. Konferencijos datai vis nusikeliant, 1924 m. sausio 3 d. E. Galvanauskas parašė Lietuvos atstovui Rygoje Jonui Aukštuoliui, kad Kauno konferencijoje „galima būtų išsiaiškinti ir dėl santykių koordinavimo su SSRS“, ir čia pat įsakmiai pridūrė: „pareikškite tą mano nuomonę p. Meijeravičiui“¹³³.

To koordinavimo prielaidų tikrai buvo, nes latvių diplomatinės vadovas (ne mažiau nei jo kolega iš Lietuvos) į V. Kopo protokolą žiūrėjo įtariai. Latvijai siūlytas protokolą buvo kiek praplėstas: pridėjame ketvirtajame punkte buvo parašyta, kad SSRS, atsižvelgdama į Taikos sutarties „tikslų prasmę“, garantuoja visišką Latvijos teritorijos „neliečiamybę jos dabartinėmis sienomis“¹³⁴. Tai irgi buvo tam tikras jaukas mūsų šiaurės kaimynei. Tačiau Latvija negalėjo jo praryti, nes labai kliuvo kiti protokolo punktai, ypač trečiasis, įpareigojęs laikytis neutralumo, jei kiltų karas tarp sovietų ir kurios nors trečiosios valstybės. Tokia trečiąja valstybe galėjo tapti bet kuri Baltijos šalis, taip pat Lenkija. Tad Latvija negalėjo išlikti neutrali, jei sovietai pultų jos šiaurės ar pietų kaimynę.

Turbūt įdomiausia visos V. Kopo pasiūlymų istorijos dalis yra tai, kad latviai, perpratę esmę, ne tik jų nepriėmė, bet ir juos demaskavo, parodydami užmaskuotus tikslus. Tai padarė neabejotinas Baltijos šalių diplomatinės lyderis Z. A. Mejerovicas, perėmęs iš V. Kopo diplomatinę iniciatyvą ir pasiūlęs sušaukti plačią tarptautinę konferenciją protokolo reikalams apsvarstyti ir apskritai taikos išsaugojimo politikos Rytų ir Vidurio Europoje gairėms apibrėžti. Kaip kilo ši idėja? Jau spalio 24 d. kalbėdamasis su latvių diplomatinės vadovu Rygoje sovietų emisaras gavo šalto dušo išgirdęs, jog Latvija galėtų duoti garantijų dėl nesikišimo į Vokietijos vidaus reikalus ir dėl tranzito į ją, „nepriklausomai nuo jos santvarkos pokyčių“, ne Rusijai, o pačiai Vokietijai, be to, su pastarąja sutiktų pasirašyti net atitinkamą deklaraciją. Keldami tokį klausimą, bolševikai iš karto atskleidė savo užmačius, jog siekia „santvarkos pokyčių“ Vokietijoje, o pati Vokietija to netrokšta ir jokių susitarimų jai nereikia.

Nutvilkytas tokio paprasto ir kartu genialaus pasiūlymo, V. Kopa stengėsi jį nutylėti, nukišti kuo giliau. Bet Z. A. Mejerovicas jo nepamiršo ir mažiau nei po mėnesio jį vėl iškėlė, tik jau kaip diplomatinę iniciatyvą sušaukti Rygoje Baltijos šalių, Lenkijos, SSRS ir Vokietijos tarptautinę konferenciją Maskvos pasiūlymams bei bendresniems taikos klausimams apsvarstyti¹³⁵. Iš principo ši iniciatyva neatrodė visiškai nauja. Jau formavosi tradicija rengti reguliarias konferencijas didžiai (Suomijos, Estijos, Latvijos, Lenkijos) ir mažajai (Estijos, Latvijos, Lietuvos) Baltijos sąjungai kurti. Pagaliau Rusijos delegacija taip pat dalyvavo Baltijos šalių ir Lenkijos pasitarime, kuris įvyko Genujos konferencijos išvakarėse Rygoje. E. Galvanausko siūlyta, nors ir daug kartų atidėliota,

¹³³ 1924 01 03 E. Galvanausko raštas J. Aukštuoliui. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 71.

¹³⁴ Latviams pirštas protokolą yra išlikęs ne tik Latvijos (*Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 191), bet ir Lietuvos (*Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 504, l. 56–57) archyvuose.

¹³⁵ 1923 11 27 Z. A. Mejerovico laiškas K. Ozolui. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 190–191; 1923 12 05 S. Aralovo telegrama V. Kopui. *RFUPA*, f. 04, ap. 60, sg. 446, b. 58581, l. 85.

Lietuvos, Latvijos ir Estijos konferencija Kaune įvyko 1924 m. gegužės 19–22 d., lenkų puoselėta Suomijos, Estijos, Latvijos, Lenkijos konferencija – vasario 16–17 d. Varšuvoje. Tik neįvyko Z. A. Mejerovico propaguota konferencija Rygoje – labiausiai dėl to, kad joje atsisakė dalyvauti SSRS. Atsisakė ji, aišku, ne tiesmukai, nes tokiu atveju būtų turėjusi nusiimti taikos apaštalės aureolę ir pripažinti, kad turėta kitų tikslų, nei skelbta. Dalyvauti latvių pasiūlytoje konferencijoje atrodė pavojingiau, negu jos atsisakyti. Patys sovietų diplomatai prisipažindavo, jog, susidūrus vienoje konferencijoje su Vokietijos delegacija, gali kilti įvairių netikėtumų ir padėtis gali tapti jiems nepriimtina¹³⁶. Norėdami išvengti konferencijos Rygoje, sovietai ėmė kelti formalių, neįgyvendinamų sąlygų, pavyzdžiui, reikalavo, kad baltiečiai pasirašytų V. Kopo siūlomą protokolą dar prieš konferenciją, be joje numatytų svarstymų. Ypač aktyviai tai padaryti raginta Lietuva. Žadėta, kad sovietai gins jos interesus konferencijoje, jei šios atstovai negalėtų į ją atvykti dėl Lenkijos dalyvavimo¹³⁷.

Nepasiekdami tokiais manevrais norimų rezultatų, sovietai 1924 m. sausio 19 d. įteikė Latvijai oficialų memorandumą, kuriame jau atvirai atsisakė dalyvauti Rygos konferencijoje, kadangi ši nebetenka jiems „jokio politinio aktualumo“¹³⁸. Ši konferencija, aišku, Maskvai nė nebuvo aktuali, nes silpo revoliucinis potencialas pačioje Vokietijoje. V. Kopas prisipažino, jog tenka „lėtinti diplomatinio puolimo Pabaltijyje“ tempą. Dėl neįvykusios Rygos konferencijos baltiečiai ne vien kaltino Maskvą, bet ir patys buvo savikritiški. Štai Latvijos užsienio reikalų ministerija visiems savo šalies pasiuntiniams vasario 12 d. išplatino raštą, kuriame teigta: „Jei Baltijos valstybės tarpusavyje būtų buvusios vieningos, tai šįkart rusai būtų buvę priversti pripažinti, kad jiems nerūpi visuotinė taika Rytų ir Vidurio Europoje, o jie turi kitų tikslų“¹³⁹. Čia, aišku, turėta galvoje baltiečių konkurencija, varžybos, kuri šalis pirmoji surengs konferenciją. E. Galvanauskas siekė, kad ji anksčiau įvyktų Kaune, Z. A. Mejerovicas – Rygoje, lenkai – Varšuvoje.

Nors, remiantis konferencija, ir nepavyko išvilkti į dienos šviesą sovietų politikos agresyvių kėslų, vis dėlto apie juos buvo kalbama: pavyzdžiui, baltiečių spaudoje tiesiai teigta, kad „laisvo tranzito“ į Vokietiją reikalavimas maskuoja bolševikų siekį karinėmis pagėgomis padėti vokiečių komunistams užimti valdžią ir pažeisti Baltijos valstybių sienas¹⁴⁰. Nėra suprantama, kodėl latvių istorikas A. Stranga siekius sušaukti Rygos konferenciją traktuoja kaip Z. A. Mejerovico klaidą¹⁴¹. Jos suorganizuoti nepavyko, bet diplomatinės taktikos aspektu ši idėja buvo prasminga – atskleidė rytų kaimyno pavojingas užmačias.

¹³⁶ РУПАСОВ, А. *Гарантии. безопасность. нейтралитет. СССР и государства – лимитропы в 1920-х – начале 1930-х гг.*, с. 64.

¹³⁷ 1923 12 29 V. Kopo laiškas I. Lorencui. *RFUPA*, f. 04, ap. 27, sg. 182, b. 55, l. 35.

¹³⁸ 1923 01 19 Z. A. Mejerovicui įteiktas sovietų memorandumas. *Latvijos VIA*, f. 1313, ap. 3, b. 30, l. 187–188.

¹³⁹ 1924 02 12 Latvijos užsienio reikalų ministerijos raštas pasiuntiniams užsienyje. Ten pat, l. 177–179.

¹⁴⁰ Žr. *Jaunākās Ziņas*, 1923, gruodžio 4.

¹⁴¹ STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*, lpp. 153.

V. Kopo misijos ir jo pasiūlymų padariniai

Pirmiausia aišku, kad V. Kopus nepavyko priversti nei Baltijos šalių, nei Lenkijos įsipareigoti praleisti Raudonąją armiją į Vokietiją. Pastarosios šalies užsienio reikalų ministerijos lapkričio 7 d. suformuluotose išvadose buvo pripažinta, kad aptariama misija nesuteikė vokiečių komunistams lauktos paramos¹⁴². Vis dėlto poveikio tarptautinei politikai būta. Lenkų istorikas Wojciechas Materskis teigė, kad V. Kopo diplomatinė akcija suartino Latviją ir Estiją su Lietuva ir atitolino nuo Lenkijos¹⁴³. Ryškesnių poslinkių šiomis santykių kryptimis negalėtume patvirtinti, tačiau tikrai reikia pritarti kitai šio istoriko minčiai, kad aptariamasis vizitas paskatino Latviją ir Estiją sudaryti dvišalę sąjunginę sutartį, nors istoriografijoje mėginta tai neigti. Štai net Baltijos šalių santykių tyrinėtojas Markas Lehtis (*Marko Lehti*) teigia, neva V. Kopo misija neturėjusi tiesioginio poveikio latvių ir estų sąjungos sudarymui lapkričio 1 d., kadangi pasiūlymus dėl laisvo tranzito ir nepuolimo pakto jis įteikęs tikrai lapkričio pabaigoje¹⁴⁴. Bet minėti pasiūlymai juk jau buvo teikiami dar prieš vizitą, o jo metu, nuo spalio 24 d., buvo demonstruojami Rygoje ir Kaune su nemažu įkarščiu, dargi ultimatyviai.

Iš karto po susitikimo su V. Kopus išvykęs į Taliną, Z. A. Mejerovicas negalėjo nejausti tiesioginės grėsmės iš rytų alsavimo. Interviu spaudai jis aiškiai pasakė, kad vokiečių ir sovietų orientacija kelia grėsmę Latvijos ir Estijos saugumui, o lapkričio 1 d. sutartis ši saugumą stiprina, ir tai yra svarbu „neramumų Vokietijoje“ kontekste¹⁴⁵. Spalio 25 d. prasidėjusi Talino konferencija vyko sovietų keliamo pavojaus šešėlyje, dėl to abi pusės, ypač latviai, buvo linkusios daryti nuolaidų ir likviduoti jau seniai besitęsiančius nesutarimus dėl teritorijų bei ginčus dėl nuostolių atlyginimo už estų suteiktą paramą latviams per Nepriklausomybės karus. Latviai atsisakė pretenzijų į Ruonių salą, kurios ligi tol ilgai reikalavo, nes norėjo Baltijos jūroje turėti bent vieną salą (Estijai priklausė net 817 salų). Jie taip pat apsiėmė Estijai sumokėti 30 mln. markių ir paskirstyti jas Latvijos teritorijoje žuvusių estų karių giminėms. Sureguliuavusios šiuos ginčus, Latvija ir Estija lapkričio 1 d. pasirašė net 6 sutartis. Iš jų svarbiausia buvo gynybos sutartis, kurioje buvo numatyta, jog abi šalys agresijos atveju teiks viena kitai politinę, diplomatinę ir karinę pagalbą, taip pat kad, kilus karui, suformuos 300 tūkst. asmenų kariuomenę. Tai jau buvo rimta sąjunga, kuri galėjo plėstis tiek į šiaurę, tiek į pietus. Ji traktuotina ir kaip ryžtingas pademonstravimas, kad nei Latvija, nei Estija nepasiduos sovietų diktatui, kurį signalizavo V. Kopo misija. Naujų sąjungininkų solidarumas padėjo atsispirti jo toliau brukamiems susitarimams dėl „laisvo tranzito“ ir neutralumo.

¹⁴² ADAP, Serie A: 1918–1925, Bd. VIII, S. 605.

¹⁴³ MATERSKI, Wojciech. *Wojciech. Polska a ZSRR 1923–1924. Stosunki wzajemne na tle sytuacji politycznej w Europie*. Wrocław, 1981, S. 140.

¹⁴⁴ LEHTI, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe*, p. 440.

¹⁴⁵ *Сегодня*, 1923, lapkričio 2.

Nors baltiečiai, atsispyrę sovietų gundymams ir grasinimams, nesutiko praleisti į Vokietiją raudonarmiečių, per jų teritorijas revoliucijos bacila veikiausiai skverbėsi. Tai rodo, pavyzdžiui, ilgalaikis diplomatinis susirašinėjimas tarp Kauno ir Maskvos dėl lėktuvų skraidymo iš Rusijos į Vokietiją ir atgal per Lietuvos teritoriją. Skrydžiais rūpinosi abiejų didžiųjų valstybių įkurta oro susisiekimo bendrovė „Deruluft“¹⁴⁶. Lėktuvai dažniausiai skraidydavo maršrutu Maskva–Berlynas per Karaliaučių ir Daugpilį. Lietuva reikalavo, kad būtų laikomasi jos nustatytų skraidymo taisyklių ir tuo reikalu būtų pasirašyta tarpvalstybinė sutartis. Maskva tai padaryti vengė, sutarties pasirašymą atidėjo. Jai ypač nepatiko reikalavimas per Lietuvos teritoriją skrendantiems lėktuvams būtinai nutūpti Kaune ir pereiti lietuvišką patikrą, todėl vis aiškino, neva Kauno oro uostas per prastas, pavojingas nusileisti. Lietuva nuolaidžiavo, sutiko netikrinti sovietų valdžios kurjerių, jos diplomatinio pašto, užplombuotų diplomatių paketų, tik reikalavo nutūpti Kaune, priešingu atveju grasinta lėktuvus apšaudyti. Štai 1923 m. spalio 16 d. Lietuvos notyje SSRS pasiuntinybei rašoma, kad jų lėktuvai pradėjo „sistemiškai laužyti“ nustatytas taisykles¹⁴⁷. Iš tikrųjų tai vyko nuolat. Viename Krašto apsaugos ministerijos rašte užsienio reikalų ministrui buvo pažymėta, kad tokie veiksmai „žemina“ Lietuvos „valdžios autoritetą“ ir yra labai kenksmingi šalies gynybai¹⁴⁸.

Visai galimas daiktas, kad lėktuvais gabenta ir revoliucinės literatūros, pinigų, pačių revoliucionierių, o gal ir ginklų. Štai Generalinio štabo viršininko 1923 m. spalio 8 d. rašte Užsienio reikalų ministerijai teigiama:

„Prisiųsdamas komunistinės literatūros lapelių pavyzdžių, turiu pranešti, kad jų skleidimas periodiniai pastebimas tose vietose, kurių kryptimi palaikomas oro susisiekimas tarp Karaliaučiaus ir Maskvos. Kadangi esamais daviniais panašios proklamacijos ir laikraščiai spausdinami Rusijoje (Smolenske) ir jų pasirodymas Lietuvoje supuola su Derulufto orlaivių perskridimais, verčia manyti, kad bolševikų agentai naudojami patogiausiomis oro susisiekimo B-vės sąlygomis – nekontroliuojamas orlaivių skraidymas komunistinės literatūros gabnimui.“¹⁴⁹

Lėktuvų maršrutais sklidusiuose lapeliuose buvo ne šiaip aptariamas komunizmo reikalas, o specialiai kurstoma revoliucija Vokietijoje. Viename jų, pavadintame „Vokietijos artinasi proletarų revoliucija“, teigta: „Vokietijos markė, kaip lėkė, taip ir lekia strimgalviais žemyn <...>. Kruvina kova Vokietijoje neišvengiama“. Panašios literatūros „nubyrėjo“ ir Lietuvoje. Viename 1923 m. „Kareivių tiesos“ numeryje remtasi ir opozicinių jėgų propaganda:

¹⁴⁶ *Москва – Берлин. Политика и дипломатия Кремля 1920–1941. Сборник документов в трех томах*, т. 1, с. 50.

¹⁴⁷ 1923 10 16 nota. *Lietuvos CVA*, f. 383, ap. 7, b. 389, l. 23.

¹⁴⁸ 1923 07 21 raštas Užsienio reikalų ministrui. Ten pat, l. 142.

¹⁴⁹ 1923 10 08 raštas Užsienio reikalų ministerijai. Ten pat, l. 146.

„Kadmai paskiria išdaviką Galvanauską ministeriu pirmininku <...>. Ne tik „Krašto balsas“ rašo, kad <...> Lietuva turi pavirsti Lenkijos kolonija <...>. „Lietuvos žinios“ net rašo, kad Antanta rengiasi paskirti Lenkų komisarą Klaipėdai <...>. Galvanauskas pardavė lenkams Nemuną ir Klaipėdos uostą“¹⁵⁰.

Tokiais išpuoliais ne tik drumsta vidaus tvarka, bet ir mėginta keisti Lietuvos politinę kryptį – į Maskvos–Berlyno ašį. Panašiai stengtasi paveikti ir kitas Baltijos šalis. Pasi-mokyti iš nesėkmės Vokietijoje bandė ir bolševikų vadovybė. Štai vokiečių kompartijos Kominterno patarėjas kariniais klausimais, Generalinio štabo akademijos absolventas Aleksejus Štrodachas (*Штродых*) 1924 m. vasario 11 d. atskaitoje Kominternui pabrė-žė, kad „Vokietijos revoliucija negali įvykti be Raudonosios armijos pagalbos“, o tam reikalinga „tiesioginė siena su Vokietija“; esą tenai dingsčių revoliucijai „buvo ir bus“, bet „pastarųjų metų patirtis“ rodanti, jog ji negali sulaukti sėkmės be tiesioginės sovietų paramos (ir tiesioginės sienos)¹⁵¹. Nors šis kariškis ragino pirmiausia telkti jėgas Lenkijai sovietizuoti, toks pavojus grėsė ir greta esančioms Baltijos šalims, kuriose veikė Komin-terno išlaikomos vietos kompartijos. Bolševikams kurstant perversmą Vokietijoje, jos suaktyvėjo. Aktyvumo pavyzdį tarsi rodė Estijos komunistai. Taline, Tartu, Narvoje 1923 m. spalio 14 d. jie mėgino rengti demonstracijas, per kurias sklido šūkis: „Tegy-vuoja Vokietijos revoliucinė darbininkų klasė! Mes laukiam Sovietų Rusijos paramos Vokietijos revoliucijai“¹⁵².

Toks aktyvumas buvo tarsi pranašiškas ženklas, primenantis, kad komunistai gali bandyti imti valdžią ir Estijoje, kurioje ateiti sovietų paramai netrukdė jokios kitų valstybių užkardos. Kaip tik 1924 m. gruodžio 1 d. Taline kilo Maskvos emisarų organizuo-tas komunistinis pučas, bet jį estai sugebėjo užgniaužti dar tik užsimezgušį, ir pučistai nespėjo įsitvirtinti valdžioje, kad galėtų pakviesti Raudonąją armiją į pagalbą. Po to pasaulinės revoliucijos eksportas į Vakarus sustojo ligi pat II pasaulinio karo.

Išvados

Po 1919 m. bolševikų invazijos į Baltijos šalis ir karo su Lenkija 1920 m. ryškiausias jų revoliucijos eksporto bandymas buvo 1923 m. mėginimas inspiruoti komunistinį per-versmą Vokietijoje, į kurią ketinta permesti šimtatūkstantinę Raudonąją armiją, telktą prie SSRS vakarinių sienų, tikintis, kad Baltijos šalys ir Lenkija nesipriešindamos praleis ją į Vokietiją. Inspiruota milžinišku mastu: ne tik finansiškai remti vokiečių komunistai, siųsta jiems revoliucinės literatūros, bet ir telkti Vokietijoje kariniai revoliuciniai būriai – šimtinės, tiekti ginklai, siųsti karo ir partiniai specialistai; be to, sovietinės ypatingosios

¹⁵⁰ Ten pat, l. 147–148.

¹⁵¹ *Коминтерн и идея мировой революции. Документы*, c. 448–450.

¹⁵² STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*, lpp. 148.

komisijos pavyzdžiu buvo suformuota teroristinė grupė neįtikusiems asmenims žudyti. Jeigu perversmas Vokietijoje būtų pavykęs, planuota jo sėkmę susieti su SSRS ir po to paversti revoliuciją iš tikrųjų pasauline.

Tačiau bolševikų vadams iškilo svarbiausias klausimas: kaip Raudonąją armiją permesti į Vokietiją, kaip įveikti po karo atsiradusių naujų valstybių „barjerą“? Iš pradžių ketinta veržtis per Rumuniją ir Čekoslovakiją, bet, J. Stalinui šį planą atmetus, apsispręsta pagrindinį smūgį nukreipti per vadinamąjį Vilniaus koridorių bei Lietuvos ir Lenkijos pasieniu prasibrauti į Rytų Prūsiją. Norint, kad Raudonoji armija Vokietiją pasiektų nepavėlavusi, neapdaužyta, nepatyrusi nuostolių, dar šviežia ir nesukėlus tarptautinio konflikto, nuspręsta tartis su Lenkija ir Baltijos šalimis, kad jos minėtą armiją praleistų. Tam tikslui į Latviją, Lietuvą ir Lenkiją buvo pasiūsta įtakingo bolševiko V. Kopo diplomatinė misija, kuri prašymą praleisti kariuomenę maskavo gynybos legenda, esą Antantė mėgins numalšinti galimą revoliuciją Vokietijoje, tuomet sovietai turės suteikti vokiečių proletariatui „moralinę ir materialinę pagalbą“. Visoms trims lankomoms šalims V. Kopus siūlė pasirašyti garantijų paktus, kuriais turėjo būti numatytas netrukdomas sovietų tranzitas į Vokietiją ir kilus joje „galimiems įvykiams“.

Tiek Z. A. Mejerovico, tiek E. Galvanausko vyriausybės, tiek Lenkijos valdžia, nors ir laikėsi nevienodos pozicijos Maskvos atžvilgiu, nedviprasmiškai atmetė V. Kopo pasiūlymus, nepasidavė nei jo grasinimams, nei viliojančioms nuolaidoms. Tokią pačią poziciją užėmė Estija: neigiamą atsakymą ji siuntė įprastais diplomatiniais kanalais. Baltiečiai ir lenkai šį sprendimą priėmė patys, nei Anglijai, nei kitoms Vakarų valstybėms nežadant tiesioginės pagalbos, net atsisakant paskelbti Maskvai protesto demaršą. Šitaip baltiečiai ir lenkai svariai prisidėjo prie sovietų karinės intervencijos užkardimo ir pasaulinės revoliucijos užmačių sužlugdymo – užmačių, kurios grėšė ir Vokietijai, ir visai Europai. Perversmo inspiravimui nepasidavė ir didžiama vokiečių visuomenės, tad grandiozinis sovietų siekis inspiruoti revoliuciją nepasiekė tikslo.

Dėl revoliucijos eksporto iškilusi grėsmė, kad Raudonoji armija įžengs į Baltijos šalis ir Lenkiją, visas šias keturias valstybes menkai sutelkė. Į šį pavojų adekvačiau reagavo tik Latvija ir Estija, kurios, įveikusios nesutarimus dėl teritorijų ir kitokių priežasčių, 1923 m. lapkričio 1 d. sudarė gynybos sąjungą ir įsipareigojo teikti viena kitai politinę, diplomatinę ir karinę pagalbą. Vis dėlto prie šios sąjungos ligi pat 1940 m. okupacijos neprisijungė nei pietų, nei šiaurės kaimynės.

Šaltiniai

1. *Akten zur Deutschen auswärtigen Politik*. 1918–1945, Serie A: 1918–1925, Bd. VII, VIII.
2. *Die Rote Fahne* – 1923.
3. *Documents on British Foreign Policy 1918–1939*. London, 1981, Ser. 1, Vol. 23.
4. *Estijos valstybės archyvas (Eesti Riigiarhiv)*, f. 957 – Užsienio reikalų ministerija.

5. *Jaunākās Ziņas* – 1923.
 6. *Latvijas Kareivis* – 1923.
 7. *Latvijos valstybės istorijos archyvas (Latvijas Valsts Vēstures arhīvs)*, f. 1313 – Latvijos Respublikos ministrų kabinetas.
 8. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, f. 383 – Užsienio reikalų ministerija, f. 671 – Lietuvos pasiuntinybė Berlyne, f. 929 – Lietuvos Respublikos kariuomenės štabas.
 9. *Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas (Архив внешней политики Российской Федерации)*, f. 04 – Georgijaus Čičerino sekretoriatas (dalis šio fondo medžiagos yra išslaptinta ir suskaitmeninta, tad prieinama tyrėjams internetu: <http://1917.mid.ru/archives/avprf/sekretariat-g-v-chicherina/>), f. 0151 – Lietuvos referentūra, f. 0150 – Latvijos referentūra, f. 0154 – Estijos referentūra, f. 030 – Pirmasis Vakarų skyrius, f. 05 – Maksimo Litvinovo sekretoriatas, f. 028 – Adolfo Jofės fondas.
 10. *Rusijos valstybinis socialinės ir politinės istorijos archyvas (Российский государственный архив социально – политической истории)*, f. 17 – Politbiuro fondas, f. 159 – Georgijaus Čičerino fondas, f. 359 – Maksimo Litvinovo fondas, f. 420 – Kominterno fondas, f. 558 – Josifo Stalino fondas.
 11. STALINAS, Josifas. *Raštai*. Vilnius, 1950, t. 5.
 12. *Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politinis archyvas (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)*, R 83401, R 84394, R 84395 – Randstaaten, Russland.
 13. БАБИЧЕНКО, Леонид Григорьевич. Политбюро ЦК РКП (б), Коминтерн и события в Германии в 1923 г. Новые архивные материалы. *Новая и новейшая история*, 1994, nr. 2.
 14. *Вестник архива Президента Российской Федерации*. 1995, nr. 5.
 15. *Документы внешней политики СССР*. Москва, 1962, т. 6, 8.
 16. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений*. Москва, 1965–1966, т. II–IV.
 17. *Источник*. 1995, nr. 2.
 18. *Коминтерн и идея мировой революции. Документы*. Москва, 1998.
 19. *Москва – Берлин. Политика и дипломатия Кремля 1920–1941. Сборник документов в трех томах*. Москва, 2011, т. 1.
 20. *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Европа. Решения „особой“ папки 1923–1939*. Москва, 2001.
 21. *Политбюро ЦК РКП (б) – ВКП (б) и Коминтерн 1919 – 1943. Документы*. Москва, 2004.
 22. *Советско – германские отношения от переговоров в Брест – Литовске до подписания Рапалльского договора*. Москва, 1971, т. 2.
- Atsiminimai, spauda**
23. БАРМИН, Александр Григорьевич. *Соколы Троцкого*. Москва, 1997.
 24. БЕСЕДОВСКИЙ, Григорий. *На путях к термидору*. Париж, 1930; Москва, 1997.
 25. ГУС, Михаил. *Безумные свастики*. Москва, 1973.
 26. КРИВИЦКИЙ, Вальтер Германович. Я бил агентом Сталина. *Вопросы истории*, 1992, nr. 1.

27. ОЗОЛС, Карлис. *Мемуары посланника*. Москва, 2015.
28. *Известия* – 1923.
29. *Сегодня* – 1923.

Literatūra

1. ANDERE, Alfred. *Die deutsche Rappalo-Politik. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1922–1929*. Berlin, 1960.
2. ANDERSONS, Edgars. *Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika*, 1 sēj. Stockholm, 1982.
3. BUTKUS, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius, 1993.
4. HILDEBRAND, Klaus. Das Deutsche Reich und die Sowjetunion im internationalen System 1918–1932. Legitimität oder Revolution? *Frankfurter Historische Vortage*. Wiesbaden, 1977.
5. LEHTI, Marko. *A Baltic League as a Construct of the New Europe*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1999.
6. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*, t. X, d. 1. Vilnius, 2013.
7. MATERSKI, Wojciech. *Polska a ZSRR 1923–1924. Stosunki wzajemne na tle sytuacji politycznej w Europie*. Wrocław, 1981.
8. MITRULEVIČIUS, Gintaras. *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*. Vilnius, 2017.
9. RAUCH, von Georg. Die Baltischen Staaten und Sowjetrussland 1919–1939. *Europa – Archiv*. 1954, Nr. 9.
10. ROSENFELD, Günter. *Sowjetunion und Deutschland 1922–1933*. Berlin, 1984.
11. STRANGA, Aivars. *Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā*. Rīga, 2000.
12. TREIJS, Rihards. *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*. Rīga, 2003.
13. ZIMMERMANN, Ludwig. *Deutsche Aussenpolitik in der Ära der Weimarer Republik*. Göttingen-Berlin-Frankfurt am Main, 1958.
14. АРУМЯЭ, Хейно. *За кулисами Балтийского союза*. Таллинн, 1966.
15. ЗУБАЧЕВСКИЙ, Виктор Александрович. *Политика России в отношении восточной части Центральной Европы (1917–1923 гг.): геополитический аспект*. Омск, 2005.
16. ОЛЬШАНСКИЙ, Прохор Николаевич. *Рижский договор и развитие советско-польских отношений 1921–1924*. Москва, 1974.
17. ОРЛОВА, Мария Ивановна. *Революционный кризис 1923 г. в Германии и политика коммунистической партии*. Москва, 1973.
18. РУПАСОВ, Александр. *Гарантии, безопасность, нейтралитет. СССР и государства – лимитропы в 1920-х – начале 1930-х гг.* Санкт-Петербург, 2008.
19. СИРОТКИН, Владлен. *Вехи отечественной истории. Очерки и публицистика*. Москва, 1991.
20. ЧЕРНОПЕРОВ, Василий Львович. *Дипломатическая деятельность В. Л. Копна и подготовка большевиками „германского октября“ в 1923 г.* Иваново-Н. Новгород, 2006.

Aspiration for the Bolshevik Revolution in Germany and the Baltic Peace Barrier of 1923

Zenonas Butkus

Vilnius University, Faculty of History, Department of Modern History, Universiteto g. 7, Vilnius
E-mail: zenonas.butkus@if.vu.lt

Summary

This article is primarily based on the historical documents stored in the archives of Estonia, Latvia, Lithuania, Russia and Germany. It investigates how the new modern states, which emerged in the Baltic region after the First World War, became a barrier to the expansion of the Bolshevik Russia into the depths of Europe. It was concluded that following the Bolshevik invasion of the Baltic States in 1919 and Bolshevik – Poland war in 1920, the most striking attempt of exporting Bolshevik revolution took place in 1923, during an attempt to inspire a communist coup in Germany. Plans were made to redeploy hundreds of thousands of Red Army troops, which were stationed at the western borders of the USSR, to Germany, in the hope that the Baltic States and Poland would not put up any resistance in letting the Red Army troops cross their territory. The plan was of a truly enormous scale. The Politburo as the Supreme Soviet Government was turned into the headquarters on organizing a coup in Germany. However, almost all of the the Soviet institutions, not only the Comintern, had to contribute to the organizational activities such as providing financial support for the German Communists and delivering revolutionary literature to them. Moreover, revolutionary German military units called *sotnias* (companies), as supplied with weapons as military and party specialists, were formed; using the model of the Special Soviet Commission, a terrorist group was established to kill people who were going against the Bolsheviks. Contacts with the emerging National Socialist Party were established. In the event of a successful breakthrough in Germany, plans were made to link the German coup to the USSR and move the revolution epicentre from Moscow to Berlin, pursuing global revolution.

However, the Bolshevik leaders had to solve the main challenge of redeploying their army to Germany – it had to overcome the “barrier” of new states which emerged after the war. Initially, the troops would have had to force their way through Romania and Czechoslovakia, however this idea was named unsuitable by Joseph Stalin. It was decided to focus on forcibly redeploying the troops through the so-called Vilnius Corridor and reach East Prussia by directing the troops along the Lithuanian-Polish border. It was important to ensure that the Red Army would reach Germany without any delay, being exposed to any major damage or any incurring major losses. In the attempt of making sure that the troops maintained their combat readiness and any international conflict was avoided, it was decided to seek an arrangement with Poland and the Baltic States to be granted an unhindered passage of the army. To this end, the diplomatic

mission, led by the influential Bolshevik Viktor Kop was sent to Latvia, Lithuania and Poland. The goal of the mission was to disguise the request of the true nature for the army passage by inventing a defensive legend. The legend had it, that Entente would try to suppress a potential revolution in Germany, and the Soviets would “grant moral and material assistance” over the German proletariat.

In all of the three countries visited by the diplomatic mission, Kop offered to sign the guarantee pacts, which, allegedly, were supposed to guarantee unhindered Soviet army transit to Germany, in the occurrence of “possible events” happening in it (Germany).

Both the governments of Zigfrid Anna Majerovic and Ernest Galvanauskas as well as the Polish authorities, albeit maintaining a different standpoint towards Moscow, unequivocally rejected Kop’s proposal, and did not succumb to his threats or the temptation of getting concessions. The same standpoint was taken by Estonians who chose to send a negative reply through regular diplomatic channels. The Baltic States and Poles made this decision themselves, without being given any promises by England or other Western states to be provided direct support, even in the event of their refusal to launch *démarches* against Moscow as a sign of protest. This way, the Baltic countries and Poland made a significant contribution to the suppression of Soviet military intervention, the destruction of the ambitions to pursue global revolution as well as successful endeavours in hamstringing the looming threat for both Germany and the whole of Europe. Furthermore, the majority of the German society did not succumb to the Soviet attempts to stage a coup, so the grand Soviet revolutionary instigation failed to reach its goal.

The incitement for the breakthrough that aimed to undermine German sovereignty took place at the time when the masterminds of this plot, that is, the Soviets, were pursuing military cooperation with Germany and strengthening official political relations, symbolized by the Treaty of Rapallo, which had been signed just a year before. Assessing by the authors of this article such an external contradiction is the apogee of a treacherous and sneaky foreign policy of the USSR, known in historiographic sources as ambivalent foreign policy. The above described events serve as the most illustrative example of this treacherous policy.

Exposure to the imminent threat related to the export of revolution, namely that of the Red Army entering the Baltic States and Poland, failed to properly mobilize the four countries involved. Only Latvia and Estonia succeeded in overcoming territorial and other disagreements and reacted in a more adequate manner to this threat by forming a defence alliance in November 1st, 1923, hereby committing to provide political, diplomatic and military assistance to each other. However, this defence alliance was not joined by either southern or northern neighbouring states up until the occupation of 1940.

Keywords: *Bolsheviks, export of revolution, Red Army troops, diplomacy, Germany, Baltic countries, Poland.*

Iteikta / Received 2019 04 15
Priimta / Accepted 2019 10 26